

enfeiocarrean

DEUSTUKO UNIBERTSITATEKO EUSKAL KULTURA MINTEGIA

BAKARRIK UTZI
ZUTEN GAUA

GABEKO ARTEA

KOMIKIA: HALABEHARRIK

HINAULT
IHAUTERIETAN
NEURRIKO
ETIMOEN
BILA

POEMAZ

EUROPA,
PRINTZESA EDER
HORI, BAHITU
ZIGUTENEGU
EGUNEAN.
ANDRES BILTIZ OSES
ekim SOLASEAN

TOFONIMA 1.
JARDUNALDIEN
KRONIKA

Zer bait alderdi
antzeko Juan
Ruit, Hitako
Antzapetaren eta
Bernard Etxepa-
terren bitzitza
eta idatzlanetan.

SAUSSURE EUSKARAZ:
Hautatuko erlatiboa
eta
hautatuko absolutua.

MASKARADAKOekin
HIZKETAN

"MAITIA, NUN
ZIRA?"
BALADAREN
AZTERKETA
SEMILOGIKOA

MIGELTXO,
GAUERO
IPUIN TTPI
BAT...

ARTXILETIMO BATERAKO
15 MAR.
LUSANO - MAURIN - IZARRI.
IZAIN - GINTO

POEMAZ

Bertsotan

, . . .

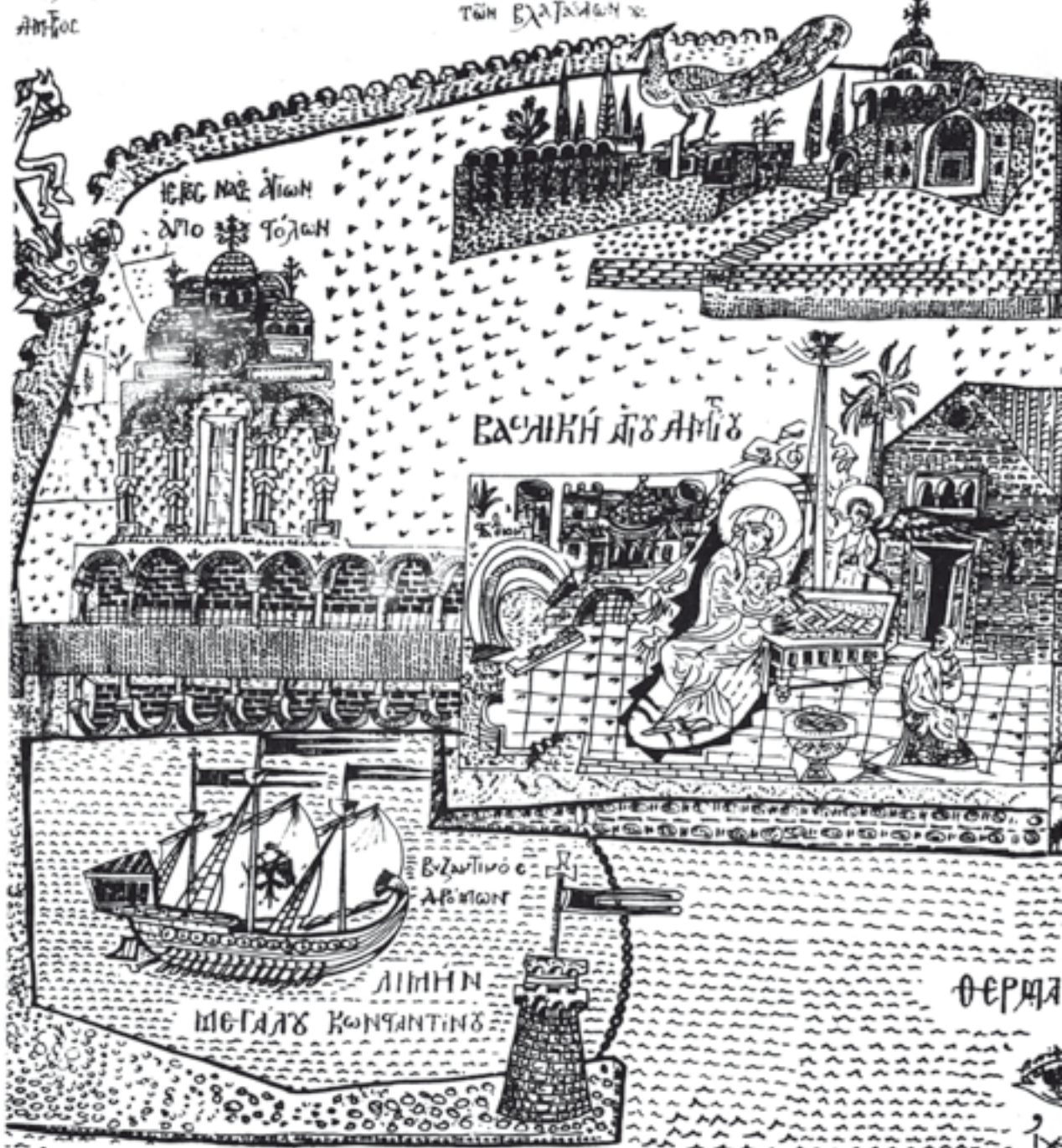
enfeio-
carrean.

1.986.EKO UDABERRIA.

1. ZENBAKIA.

ΑΠΟΣ

ΕΡΕΣ ΠΑΡΑΒΕΙΝΗ Η ΞΥΡΙΝΑΝ ΠΛΗΝ
ΤΩΝ ΕΧΑΤΩΝ

ΕΡΕΣ ΜΑΕ ΑΙΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΥ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ

ΑΙΜΗΝ
ΜΕΓΑΛΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΘΕΡΜΑ

BYZANTINE THESSALONIKA

aurkibidea

1
e
d
i
t
o
r
i
a
l
a
r
i

2 BAKARRIK UTZI
ZUTEN GAUA
(Juan Rulforen
kontagaia
euskaraz)

Inaki
Ugarteburu.

3 KOMIKIA:
HALABEHARRIK
GABEKO
ARTEA

4 HINAULT
IHAUTERIETAN
NEURRIKO
ETIMOEN BILA

Ander
Ros

5 poemaz

Mireia
Uribetxebarria

Nuria
Agirre

6 EUROPA, PRINTZESA
EDER HORI, BAHITU
ZIGUTEN EGUNEAN
ANDRES
ORTIZ-OSEkin
SOLASEAN

Xabier
Santano

7 ZENBAIT ALDERDI
ANTZEKO JUAN
RUIZ ETA ETXEPA-
REREN BIZITZA
ETA IDAZLANETAN.

Gotzon
Garate

8 TOPONIMIA
LEHENENGO
JARDUNALDIEN
KRONIKA

Ander
Ros

9 HAUTAZKO
ABSOLUTUA ETA
HAUTAZKO
ERLATIOA
Saussure euskaraz

10 MASKARADAKO-
EKIN HIZKETAN

Patxi
Aiarza

11 poemaz

Gorri

12 MATTIA, NUN ZIRA
BALADAREN
AZTERKETA
SEMILOGIKOA.

M.A.
Atxa Elordui

13 MIGELTXO,
GAUERO IPUIN
TTIPI BAT...

M.A.
Elkoroberezibar

14 ARTXIETIMO
BATERAKO
15 OHAR
gusano-izain
ziraun-zizari-bizio

Ander
Ros

15 b
e
r
t
s
o
t
a
n

Mikel
Uri

16

Aspaldidanik zetorkigun asmo batez erditu dugu, Deustuko Euskal Kultura Mintegia amagin izanik, esku artean daukazun aldizkari hau. Asmoa lehen zenbaki honetan hatzman daiteekena baino zabalago eta handiago da asmoz, enseiua jakintza guztiak, giza zientziak deriztegunak bederen, erabiltzekoa bait da. Faltan genuen esperientzia apurraz, orrietan barrena isuritzen eta antzematzen datekeenaz, enseiuaren lehendabiziko ekitaldi honetan jabetuxe gara.

Bitartekoen eskasa ere geure gogoez, zerbait berri eta onuragarri egiteko gogoez, geure artean gutxi erabiliriko gaiet heltzekoez, nolabait ordezkutzen ahalegindu gara, makinaren zeregina ez zen ataltxoari zegokionean behintzat.

Denborak ere, gure inesperientziaren jakinaren gainean balego bezala, gaineratu eta gainditu gaitu. Honela, bada, gai batzuen gaurkotasuna zimeldurik suertatuz —inoiz hilik, zientifiko izan nahi duenak beti gordetzen bait du betierekotasuna—. NATOri buruzko solasaldiari —edo ahakarrari— aportazio bat egiteko geneukan, Oses mintzatzen zaigunekoaz, lhauterien inguruko ohartxo bat, urteroko data horretantzeko saltsari gehitzekoa, beste asasinatu deitoragarri bati minezko oihua, ... berandu baina horra dihoakizue, guztiontzat apailatu dugun lerro mordo hau, zertxobait gogoko edo probetxuzko idoro dezazuen izan da ENSEIUKARREAN hasi garen hauen, gero eta gehiago izatea itxaroten duten hauen, xede apala eta hurrengoetarako norabidea.

E D I T O R I A L A

PARTE HARTU DUTE:

ander ros

m.a. elkoroberezibar

xabier santana

Iñigo barandiaran

patxi aiarza

mikel euba

Bakarrik utzi zuten gaua

(Juan Rulfo-ren kontagaia euskaraz)

Nahikotxo astindu izan dira hilberri dugun azken egunotan Rulforen bizitza eta nondinorakoak. Mexikon jaio zen, Jalisco aldean, eta inguru hartako matxinada eta borrokak ezagutu zituen. Ipuingintzan hasi eta «El llano en llamas» argitaratu zuen 1.953an. Gero, 1.955ean «Pedro Páramo» eskaini zigun. Hortaz, hitza bera erabiltzea atrebentzia ez bada, klasikoa dugula esan genezake hain lan urria eman duen idazlea; lan urria bai, baita trinkoa ere.

Hemen, bada, datu tekniko edo biografikoetan murgildu gabe, berorrek eskainiriko hainbat azalpen jarri nahi izan ditut, azalpenok izan bait daitezke bere lanaren zernolakoan erakusgarrikeri hoberena. Hain zuzen ere, honako galderoi ematen die Rulfok erantzun labur: zergatik ez duen gehiagorik idazten, nola eta zerk hartaturik ekiten dion idazlanari eta nolakoak diren bere lanetan ageri zaizkigun pertsonaia biribilak.

«Lanean ematen dut eguna-zioskun-, lanean goizeko bederatzietatik arrastiko hiruretara eta bostetatik zortzietara», guzti hori «Instituto Nacional Indigenista» erakundearen. Horretatik bizi behar «Mexikon oso nekeza bait da —ezina— literaturatik bizi izaten. Gaur agian bai..., nire garaian ez». Edonola ere ez inoren erru edo hobenez, «Inork ez du errurik, familia mantendu beharra, ekonomia hutsa».

Eta hala mintzo zen bere idatz ihardunaz: «Ez dakit esana dudana esateko nuen guztia. Baliteke nire baitan hainbat kontu izatea esankizun». Baita «Ez dut plangintza baten menpean iharduten, ez dut inoiz planik egiten, idazteari ekiten diot besterik gabe». Hala, ez du Rulfok bete izan idazle kontsokratu goraiapatuaren irudi topikoa. Rulfok idatzi egin izan du eta kito.

Baina zerk bultzatzen du egilea idaztera, zer du ziri eta bultzagarri? Hona Rulfok berak dioena: «Ezinegonak bultzatzen du idazlea zerbaitetara. Mexikon, herria nora zihoan ere ez genekien garaian izan zen literaturarik onena, krisialdi sozial, ekonomikoan,... ». Eta harantzago doa herrikide duen Carlos Fuentes: «Gure modernitate asekaitez ez du elaberria baino bide adierazkorragorik aldi berean bi gauza erakusteko: historiari atxekia dela eta historia moldatzen duela, norbanakako esperientziaren baieztapena eta hura mugatzen, lotzen edo itotzen duen guztiaren aurkako jazarpena».

Hona ondoren Rulforen kontagai bat, Feliciano Ruelasena, menditik zehar doanarena, Rulforen pertsonaietako bat. «Pertsonaia lehenbizi asmatu egin behar dut, gero ezaugarriak finkatu. Ondoren, nola azalduko zaigun aurkitu behar. Guzti hori buka eta kontraesanik ez denean holako edo halako ingurunean jartzen dut ... eta bakarrik utzi. Hortik aurrera begiratu, segitu besterik ez dut egiten. Bere bizia bait du, nire betebeharra segitze hutsa baino ez izatera mugatzen delarik».

Hona, bada, Feliciano Ruelas bakarrik utzi zutenekoa.

—Zer dela ta hain polliki? —galdetu zien aurrekoei Feliciano Ruelasek—. Loak hartuko gaitu honela. Ez al duzue lehenbailehen iritsi behar?

—Egunsentiarekin iritsiko gara, bihar-erantzun zioten.

Horra esaten entzun zien azkena. Haien azken hitzak. Balna horretaz aurrerago oroituko zen, biharamonean.

Han non zihoazen hirurak, begirada lurrean, gauaren argi apurrak aprobe txatu nahirik.

«Hobe ilun egotea. Horrela ez gaituzte ikusiko». Esana zuten hori ere, pixka bat lehenago, edo aurreko gauean. Ez zen oroitzen. Logaleak pentsamendua lainotzen zion.

Orduan, igoeran, berriro ere etortzen ikusi zuen. Hurbiltzen ari zitzaionekoa sentitu zuen, ingururik nekatuena aurkitu nahi balio bezala inguratzen zuelarik. Gai- nean izan zuen arte lepagainean zeharkaturik zeramatzan xixpak.

Arin joan zen bide laua zuen bitartean. Igoera hastean, atzeratu egin zen: bere burua poliki-poliki mugitzen hasi zen; pausuak laburrago, burua astiroago. Besteak bere ondotik pasatu ziren, oso ziren aurrerratuak eta berak lokarturiko buruari zabuzabuka eragiten segitzen zuen.

Ostenduz joan zen. Aurrez aurre zuen bidea, begien parean. Eta hura xixpen astuna! Eta loa han finkatua bizkarra konkortzen zen puntuan.

Urrats hotsak galtzen zitzaizkionekoa entzun zuen: batek jakin noizdanik eta batek jakin zenbat gauetz entzun ohi zituen orpokada huts haiek: «Magdalenatik honantz lehen gaua; gero batetik bestera bigarrena, eta hona hirugarrena. Egunez lo egin izan bagenu behintzat —pentsatu zuen—ez ziren asko izango. Baina haiek ez zuten nahi izan: «Lota harrapa gaitzakete —esan zuten— Eta horixe okerrena».

«Okerrera zeinentzat?»

Loak berba eragiten zion. «Itxoiteko esan nien: utz dezagun gaurkoa atsedean. Bihar tinko ibiliko gara eta gogo eta indar handiagoz, korrika egin behar ote dugun edo. Baliteke hori ere!».

Begiak itxita garetu zen. «Larregitxo da —esan zuen— Zer irabazten dugu hesitututa? Egun bat. Horrenbeste galdu ondoren, ez du merezi». Amaitu bezain laster oihukatu zuen: «Nora zoazte?».

Eta ia ixilpean: «Zoazte, bada. Zoazte!».

Zuhaitz enpor batean etzan zen. Hotz zegoen lurra han eta izerdia ur hotz bihurtua. Han behean eguraldi epela eta orain hemen goian beroki azpitik sartzen zitzaion hotz hura. «Alkondara jaso eta larruazala esku hormatuez miatuko balidake bezala».

Goroldioan jezarriz joan zen. Begiak zabaldu zituen gauari neurria hartu nahi bali legez eta arbola hesia idoro zuen. Terrimintina usaiezko airea hartu zuen arnasa-rekin. Gero loaren eskutan irristatu zen, legarretan gorputza nola zihokion malgor-tzen sentituz.

Goiztiriko hotzak iratzartu zuen. Intza hezeak.

Begiak ireki zituen. Abar ilunen gainetik izar gardenak ikusi zituen zeru argixkan.

«Iluntzen ari du» pentsatu zuen. Eta lotaratu egin zen berriro. Oihuak eta apoen asapala tinkoa bide zotazal lehorrean entzutean jeiki zen. Argi horixkak zeharkatzen zuen ostertza.

Bere ondotik pasa ziren zamaltzainak. Agurtu ere egin zuten: «Egun on», esan zioten. Baina berak ez zuen erantzun.

Egin behar zuenaz oroitu zen. Eguna zen. Eta berak gauetz behar zituen gurutatuak izan mendiak zelatariei itzuriz. Hura zen pasabiderik gordeena. Esana zioten. Xixpa multzoa hartu eta bizkarreratu egin zuen. Bide bazterrera jo zuen eta menditik moztu, eguzkia sortzen ari zen lekurantz. Gorantz eta beherantz mendi bizkar zokortsuetan zehar.

Zamaltzainek zera ziotela entzuten ari zela iruditzen zitzaion: «Han goian ikusi dugu. Holakoa eta halakoa da eta arma ugari dakar.

Xixpak bota zituen. Okozpeko lokarriak askatu zituen gero. Arin somatu zuen orduan bere burua eta arineketan hasi zen zamal tzainei jaitziera irabazi nahi balie bezala.

«Gaina hartu, goi ordokia zeharkatu eta gero jaitzi» egin behar zen. Horretan ari zen. Jainkoa lagun! Egiteko esan ziotena ari zen egiten, ez ordea ordu berean.

Sakana ertzera iritsi zen. Urrunera begiratu zuen, lautada gris zabalerantz.

«Han izango dira. Eguzkitan atsedenean, dagoeneko erabagikizunik gabe», pentsatu zuen.

Eta jausten utzi zuen bere burua sakanan behera, bueltaka eta korrika, eta bueltaka berriro ere.

«Jainkoa lagun!», zioen. Eta gero eta buelta gehiago bere lasterketan.

Zamaltzainak entzuten segitzen zuela iruditzen zitzaion: «Egun on!» esan ziotenean. Begi maulariak somatu zien. Lehen zelatariarengana heldu eta zera esango diote: «Han eta bestean ikusi genuen. Laster izango duzue hemen».

Bapatean gelditu egin zen.

«Jainkoa!» esan zuen. «Bizi bedi Kristo Errege!» esatear zen jadanik, baina eutsi egin zion bere buruari. Pistola atera zuen sakelatik eta barnean egokitu zuen alkondarapetik bere haragiaren ondotxoan sentitzeko. Ausardia eman zion horrek. Agua Zar-cako etxaldeetan hurbilduz joan zen tipi-tapa, su handien inguruan berotzen ari ziren soldaduen iskanbilari begira.

Sarobeko hesoholaraino iritsi eta hobeto ikusi ahal izan zituen; aurpegiak eza-gutu: eurak ziren, bere osaba Tanis eta bere osaba Librado. Soldaduak itzulinguruka zebiltzala suaren inguruan, haiek kulunka, masta batetik zintzilika, sarobe erdian. Ez zirudien jadanik suetatik altxatzen zen keaz konturatzen zirenik, begi itsuak lainotzen zizkien eta aurpegia belzten zien keaz.

Ez zuen haiek ikusten segitu nahi izan. Herreskan joan zen hesian zehar eta bazter batean zokoratu zen, gorputza pausatuz sabela bihurritu egiten zitzaion arren.

Bere gainetik entzun zuen batek zioela:

—Zeri begira horiek hortik jaisteko?

—Zai gaude bestea noiz etorriko. Hiru omen ziren eta hiru izan behar. Falta dena gaztetxoa dela diote; baina gazte izanik ere bera izan zen nire teniente Parrari segada prestatu eta taldea hil ziona. Iristear izan behar du zaharrago eta maltzurrago ziren beste horiek iritsi ziren bezalaxe. Maiorrak zera dio, gaurko edo biharko ez baletor lehen datorrena harrapa eta kito, aginduak beterik.

—Zergatik ez goaz ordea beraren bila? Horrela gainera aspergura astinduko dugu pixkat.

—Ez da horren beharrik. Etorri behar du. Denek jo dute Comanjako mendietara Hamalagarreneko matxinatuekin elkartzera. Pasatzen uztea izango litzateke onena Altoetako kideak astin ditzaten.

—Horixe onena. Ea hori dela eta, geu ere harantz bidaltzen gaituzten.

Itxaron egin zuen artean beste pixkaten ere Feliciano Ruelasek urdaila inurritzen zion zalaparta baretu arte. Gero uretan murgiltzera balihoa adina aire irentsi eta lurretik narraska makurturik, joan egin zen, gorputza eskuez bultzatuz.

Errekaren ubidera heldu zenean, burua zutitu eta korrikari eman zion lastotzaduan zehar bidea eginez. Ez zuen atzeraka begiratu ezta lasterketa gelditu erreka-stoa lautadan desagertzen somatu arte.

Orduan gelditu egin zen. Arnasa hartu zuen sendo eta dardarka.

Komikia: Halabeharrik gabeko artea

Azken urte hauetan gizarteak komikiei buruzko iritzian eman duen aldakuntza harrigarria da. Urte luzeetan, eguneroko edota iganderoko emanaldietan berehala erabili eta botatzeko komunikabidezat joa izan da. Baina zenbait kausa dela bide, kultura mailako gidaritza daramaten klaseen berrizalekeria nahia eragileenetarik dugula, eboluzioa bitxia suertatu da. Horrela bada, luzaroan kontutan hartuak izan ez baziren ere, orain berriki unibertsitateen, iker erakundeen, ikertzaileen, kazetarien etabarren arreta erakarri dute berengana, eta masa komunikabideen artean goren mailan jarri dira. Halere, garapen haundiko herrietan honela bada ere, alegia, gurean ez da horrela agertzen egunkarietan eta informazio orokorra ematen duten aldizkarietan. Laugarren potereak komikiekiko mesprezioa besterik ez du, garrantziarik ez duen kulturazko azken emaitza baizik ez balitz bezala. Egunkariaren baten gai honi buruzko informazioa eskaintzen den kasu bakanetan, arretarik gehien gertakizunean ipini ohi da (jaialditan, argitalpenetan, heriotzetan, etabar) eta ez komunikabidean berean, hau da, komikia benetazko estetiku eta literaturazko balioak dituen narrazio marraztua izate horretan. Eta, egunkariak komikiari buruz duten iritzia, kroniken zabalera neurriak eta hauei eskaintzen zaien lekuak argi agertzen dute, gehienetan bigarren mailakoak izanik. Luzeegi joko genuke artikulua askok jasandako inausteen berri eman behar bagenu, eta hori, nere ustez, probetxurik haundienaren zerbitzuan, egunkariko sailik «pobreena» atzera utziz bestesail interesgarri eta aberasbideago direnen honetan (hala nola, publizitatea, kirolak, etabar).

Salbuespenak ez adieraztea bidegabezko litzateke, ordea. Hala, estatu osoan zehar, bada komikiei-sail eta orrialde zehatzak emanak dauzkaten egunkari zenbait. Eta Euskadin afizionatu zenbaiten ahaleginak ikusten diren arren, eta zenbait egunkaritan lanen-batzuk irakur daitezkeen arren, jartzen zaizkien eragozpenek konpromiso baten ondorio baino gehiago modaren eragin ote diren pentsa arazten digute.

Administrazioak emaniko babesaz hitzegin beharrean gaude hemen. Egia, komiki lehiaketak bultzatuak dira, nazioarteko gazteriaren urtea edo antzekoak aitzakia direla bide. Baina, besteen konparaziotan ematen zaien tratamendua bidez kontrakoa da. Ez da seriotzat hartzen, heldu gabeko gaztetxoei dagokien zerbait bailitzan baino; zerbait kultura eskaseko («hobe huke zer edo zer seniorik irakurri eta ez lizunkeriaz beteriko tebeo narras horiek»). Uste da beharrezko gaitz bat dela, beren kezketan saihestu ezin litekeen epea; eta esaera zahar haren arabera jokutzen da: «mendera ezin badituk, lot akie beraiei»; eta kontrola itzak, esango nuke nik. Administrazioaren jarrera eta aurre horretan komunikabideei buruz aipatuarenaren artean paralelismoa jar liteke, goimailakoen jokamoldeen ispilu litzatekeena.

Egoera honi erantzun nahiez, azkenaldi honetan fonomeno berri bat sortu da: fanzinea (ingeleseko «fan»etik eta «magazine»tik datorrena). Eskuarte gutxiko publikazio hauek, zenbait salbuespen miragarritz kanpo, gehienetan nolabaiteko kalitatez emanak direnak, zorte hobea merezi lukeen ilusioa agertzen dute. Baina, bidezkoa denez, burujabetasun gurari horrek, indarrean dagoen laguntza-politikaz aurrez-aurre topo egiten du; eta, bestalde, laguntza-politika hori, litzateke, zoritxarrez, bere aurrerabide bakarra. Eta, horra, galerak eginez bizpahiru zenbaki argitaratu ondoren, fanzine gehienak istea erabakitzen dute.

Hemen garbi ikusten da gazteria eragingo duen eta gogotan dabiltzan inizatiba eta kezka bidetan jarriko dituen kultura politika baten beharra dagoela. Hogeigarren gizaldiko artea denez, ordu da komikiak merezi duen lekua har dezan. Ordu da, komikien kritikari famatua den Javier Coma-ren hitzetan, «azken monoa» izate hori utz dezan. Ahaleginak bat egitea beharrezkoa da, ideia berriak eta kalitatezkoak ematea ere bai eta medio honen barruko guda itsuez amaitzea baita. Nahikoa da irrizuri, eraso eta maixeatzez. Aste hau sendotu baino lehen galtzeko biderik egokiena hori bait da. Eko-

monia, politika, gizarte eta teknologia mailako baldintza inguru baten esaginez joan den gizaldiaren azken hamarkadan sortu zen gaurregungo komunikabide berezi baten aurrean gaude. Nire ustez, aspaldiko sarrera baten atzetik ibiltzea, bigarren mailako arazoa da. Behin eta berriz aurre aztarnak harpetako pinturetan jarri izan dira, edo egipziar jeroglifikoetan, greziar zeramikan, Boticelli-k Danteren «Divina comedia»-rako egin zituen ilustrazioetan, Goya-ren lankiren batetan, etabar. Roman Gubern-ek dio, komikiaren sorrera nobletu nahi duen joera hau kultur konzientzia oker baten ondorio dela. Gehien onartua den teoriaren arabera komikia 1.896an sortua da Outcoul-ek «bokadiloa» bineta sail batetan erabili zuenean, gero «yellow kid» deitua. Baina A. Remesar-ek dioenez «era honetako sortagiriak datatzeak ez du sentidurik batetik, eta ez interesik bestetik —jakin urrina zabalduz bizi nahi ez bada behintzat—». Komikia, kazetaritzari lotua dagoen masen komunikabidea da, eta, dena den, aurreko narrazio jokamoldeen osabidetzat jo daiteke. Lehen esan dugun bezala, gizaldi honetako artea da, eta halakotzat aztertu eta erabili behar da. Beste zenbait alderdi bigarren mailako dira.

Hinault ihauterietan neurriko etirnoen bil

Etimologia ezberdinak isuri dira IHAUTERI hitzari buruz, bata bestearen ondoan ir-motasun handirik gabe pilatuz doazkigula. Beste bat dakargu orain hurrengo lerroetara.

M. LEKUONAK (1) XAUTU, LAUTU ‘garbitu’ batetiko eratorritzat dauka IHAUTERI, ospakizun hauen garbikunde indarrari –GARMENDIA LARRA–ÑAGAREN hitzez baliatzearren (2)- egiten diola aipamena, latinezko FEBRUAE bezala.

J.C. BAROJAK (3) LARRAMENDIren (4) IÑAKIÑA ‘iseka, trufa’ hartzen du abiapuntu, paralelo semantiko zenbait aipatuz.

MITXELENAK (5), ohi duen zuhurtziaz, -TE elementua aditz izenaren marka dakeela diosku, eta zenbait aldakitan agertzen den -ERI, - IRI elementuan ‘ondo, hurbil, inguru,...’ esanahidun-atzizkia ikusten du, *IÑAU- erroaz ordea, ez zaigularik mintzatzen.

B. KAPANAGAK (6) IÑAUSI ‘abarrak (enborrak) ebaki’ postulatzen du, -TE elementua -ARO ‘aldi, garai’ atzizkiarekin parekatuz.

Gainbegiratu bat egingo diegu aipaturiko bide hauek erakusten dituzten zailtasunei.

XAU 'garbi' lexemarentzat lat. SANUS onartzen badugu etimotzat (7), eragozpen fonetiko salbakaitzik aurkitzen dugu *IÑAU- formara iristeko.

C. BAROJArenak, zentzu aldetik egokia izan zitekeen arren (Cf.: OIHENARTeren (8) INHAKIN 'contrafaçon'), ezezaguna den *IÑAU- batetik abiatzea eskatzen du, -KIN atzizkitzat hartuta. Baina atzizkiaz gabeturik, horrela behar genuke, beste esanahi baten aurrean aurkituko ginatke, atzizki guztiak izatez funtzionalak bait dira.

Azkenik, KAPANAGAk proposaturiko IÑAUSTEK txistukariaren ezabaketa ez da eman kasu banaketan ezik, orokorrak ez direnak behintzat. Gainera IÑAUSI mende-baldeko forma da, IHAUTERI familiakoen ordeaz, ARATUSTEK (9) eta barianteek korritzen duten lurraldekoa hain zuzen ere. IÑAUSI loturik dago, dudarik gabe, AÑIBARROK (10) dakarren IÑARDAUSI 'arbolak ebaki' lexemarekin, non IÑAR 'giharre, eihar' eta HAUTSI 'apurtu' elementuak errez nabari bait dira, cf.: LARRAMENDIren IÑAUTSI (11). Esplikazio semantikoa, bestalde, exotiko samarra daukagu agian.

Aurreko etimologiei itzuri eginda, forma ezberdinei so egin behar diegu argi bila. Hau liteke leku egokia aldaera guztien agerpenak jaso eta galbahetik eralgitzeko, agerpen bakoitzaren iturria aipatzeke utzi gabe. Oraingo honetan, ordea, besterik ezinenez, ohar arin batzuk besterik ez dugu egingo, aldaki ezberdin sail bat LEKUONAK (12) ematen digu eta horra igortzen dugu, banaka aipatuko ditugu beste batzuk eta literaturako agerpenak ikusteko oraindik eskuratzeko paradarik izan ez dugun I. MOZOSen lan berria (13). Hona hemen aldaera batzuk:

INHOURTERI (L)	IHAURTERI (L)	IÑAUTERI (G)	IÑOTERI (NG,G)
INHAUTERI (NB)	IHAUTERI (NB)	IÑAUTE (NG,E)	IÑOTE (NG)
INHARTE (L)	IHAURTIRI (NB,Z)	IÑAUT (NG)	IOTERI (G)
IHAUTE (L,NB,Z)	IHAUTIRI (NB,Z)	IAUTE (L)	LOTE (L,NB,NG)

Hau nabarmendu beharko genuke aldakiez:

- TE eta -TERI, -TIRI (-TE + -IRI) atzizkitzat hartu ohi dira.
- IÑAUT formak (14) apokopea ala inongo atzizkirekin zerikusirik ez daukan elementua erakusten du?
- Bokalismoari dagokiola -AU-> -O- gertatzen da garbiro.
- Lehenengo kontsanantea erori egiten da: N(H)>H> O.
- Badaude INHAURTERI, IHAURTERI, IHAURTIRI eta INHARTE aldaerak, denak VAN EYSEK (15) emanak, besteetan azaltzen ez zaigun dardarkari bat aurkezten dutenak. Jatorrizko izatekotan etimo berri baterantz bidera gintzaketela dirudi. Nahiz eta «lexiko-hitza», beste apoiurik gabekoa, dudazko eta fiakaitza izan behar den guretzat. (16)

Oharrok kontutan harturik darraion hau dugu:

—TERI atzizkitzat onartuta, *INAURRI,-E forma bat postulatu beharrean ginateke, morfofonetikaren arauz INAURTERI eman lezan. * INAURRI,-E forman bate-ratzen zaizkigu lexema ezberdinak, baina diasistematikoak, kasu gehienetan behin-tzat.

Gainbegirada bat egingo diegu noizbait eta nonbait INAURRI,-E forman bildu izan daitezkeen semema ezberdinei, berauetaz hemen mintzatuko ez garen arren.

S1 «isuri, barreiatu»

S2 «txilar, ginarra»

S3 «azpigarri»

S4 «inurri, txindurri»

S5 «ugari, oparo»

*—TERI atzizkiaren semari loturik, baleukake hauetarik ezeinek semema egoki bat? Ba al du ezeinek oinarri edota paralelorik? Tentatzekoa dirudi, ineditoa izateak sortarazten digun kautelaz baina, S5 izendatu dugunari heldu eta 'ugarite' semema berreraikitzeak, garizumarekiko polarizazio baten barruan ulertuta, hau da:

GARIZUMA 'urrite' Vs IHAUTERI 'ugarite'

Halako oposizio bat aitortzen dute kronista guztiek aho batez, eta honela GARMENDIAK azaltzen:

«Gaur aitor dezakegu, Karnabal-aroa,
jan-edan nabarkeri aldia dela» (17)

*INAURRI,-E 'ugari' honen jatorria arakatu baino lehen, aurreratuko dugu errealistagoa deritzogun IHAUTERlren beste etimologia bat.

ADOINGO ESTEBANek dakarren IÑAUT formak iradokitzen digu per-sona izen baten aurrean ote gaudeneko susmoa. Honela, berehala datozkigu go-gora «ZANPANTZARRAK» bezalako denominazioak, zeinetan Pertsonaiak jaiaren parte bat izatetik jai osoa izendatzeko generikoa izatera iragan diren; gure arteko SANANTOLIÑAK, SANBLASAK, MADALENAK,...(18), lat. SATURNALIA, BACANALIA, MARTIAE,... jai izenak dira.

Era berean, INAUT jaiak INAUT-EAK ziratekeen, eta INAUTERIAK *INAUTADAK esango bagenu bezala, INAUT pertsonaiaren inguruan egiten diren ospakizunak.

INAUT hau, MIEL OTXIN gisako bandido ospetsua izan, zein trufa egiten zitzaion zerga-biltzaile tzar eta gaiztagilea izan, espero zenez Erdi Arora eta Euskal Herriko alde kontinentalera garamatza.

Izenaz galde egitekotan, germaniar jatorriko antroponimo baten aurrean gau-dela esango genuke noski.

EÑAUT hipokoristikoa, BEÑATen parekoa, Nafarroa Beherean dokumentatzen zaigu (19). Bokalearen itxidura, IÑAUT emateko, sabaikariaren eraginagatik esplika daiteke, baina ezin dugu hipokoristikoa formulatu, zeren eta horrela sudurkaria ez bait litzateke inoiz galduko. Hortaz, bustidura espresiborik gabekoa beharko genuke, usu dokumentatzen dena, XI. menderako (20) jadanik, eta DAUZAT erregresio falsuz (AR->ER-) azaltzen duena (21). Dardarkaria hipokoristikoetan ezezik, ezmarkatuetan ere galdurik agertzen da, cf. Erronkarin hain hedaturik dagoen ANAUT (22) deitura entzutetsua.

SAINT-JOUANek (23) dioenez X. gizaldian sartu zen ARNAUD izena -ARNAUD, Gaskoinako dukea IX. mendearen hondarrean- BERNARD izenarekin batera. Hurrengo mendeetan alde oso handiz erabili den izena izatera pasatu zelarik. Hain zegoen herrian erroturik, ezen Bearnon katuaren izena izatera iragan bait zen (24), RENARD azeriarena izatera iragan zen bezala.

Nafarroa penintsularrean ARNALD zen gehien korritzen zuena (25), Ekialde partean, bestaldekoek hurbilago zeukatela eta, ARNAUT, ARNAUD, ARNAULT ere (26) maiz erabiliak ziren, jatorri kontinentaleko pertsonetara zegoen antza. (27).

*IRNAUT eman zukeen ERNAUT ezik beste posibilitate batzuk bilatzea daukagu:

Ezaguna dugun HINAULT, HUNAULTen aldaki dialektala dena DAUZATEk dioenez, nahiz eta zein dialektotakoa esaten ez digun (28). Hala ere pentsa genezake euskaldunen eta ingurukoaren artean bai eman zitekeela, U > I aldaketa ezagutzen zuten gero.

Azkenengo bi posibilitate aipatuko dugu lantxo honen lehen atalari amaiera emateko:

ENAUULT, EYNAUD, EYNAULT; AYNAULD germaniarraren aldakiak (29) direnak eta AINARDenak diren HENARD, HENAUD, HENAUULT. (30)

Estatistikari kasu eginez, ARNAUT nagusitzen bada ere, hauetarik edozein izan liteke gure IÑAUTen iturria, Iparraldeko onomastikan miatu beharko litzateke, eta horretarako eskurazinezkoak suertatu zaizkigun E. GOYHENETCHE (31) eta J.B. ORPUSTANen (32) lanak baitezpadakoak dira.

Bihurtzen gara atzean utzi dugun *INAURRI,-E 'ugari' lexemara, bere etimologia bat proposatzeko. Bariante hauek dakarzkigu AZKUEK (33):

INAURRE (NB-gar-osti)	INHAURRE (NB-lar)	IÑAURRI (NG-b)
IHAURRI (NB-ald,L-ain)	INOBRE (NB,Z)	

Alde batera uzten dugu, jakinean, hauekin nolabaiteko loturarik daukakeen JORI eta beste.

Aldakiei so eginik NEURRI formarekiko ahaidetasuna antzematen zaiela esango genuke, cf. NAURRI (NG-altzasu (34)-gares-elkano,... (35)), hego nafarrera garaian orokorra izana diduri. Antzeko lerradura semantikorik, bestalde, ez da falta ondoko hizkuntzetan:

	<u>EZMARKATUA</u>	<u>MARKATUA</u>	
lat.	MENSUS	INMENSUS	
	NORMA	ENORMIS	
gazt.	TAMAÑO	TAMAÑO	(tamaño gentío)
	CANTIDAD	CANTIDAD	(cantidad de gente)
fr.	QUANTITÉ	QUANTITÉ	(quantité de monde)

Euskarak berak ere ezagunak ditu:

TAMAINA	TAMAINEKO (tamaineko jendetza)
---------	--------------------------------

Honela, bada, NEURRI eta INAURRI ahaide genituzke. Arazo fonetiko-morfologiko batzuk argi ditzagun aurrera gabe:

- I- protetiko bat agertzen zaigu, forma «eratorrian» bakarrik. Erroman-tzezeko formaren baten oihartzun bat ote? ala elementu autoktono batena?
- Hitz amaieran -l/-E alternantzia dago. Zein da jatorrizkoa? Artikuluaren eraginezko -l eta -E temadunen arteko nahasketak (36) ez dirudi ezer aldarazi duenik, gaur egunean bederen INAURRI aditzlaguna delako, ondorioz artikulurik gabe erabilitakoa. -E zaharrago liteke eta aldaketa, fonetikoa ezik, morfologikoa izan; -l partizipio marka bait da AXULAREN NEURRI lexeman, MITXELENAK (37) ondo oharterazten digunez.
- Agertzen diren -BRE, -BRI formek (INOBRE (38), LEBRI (39)) sekundarioak ematen badute ere, beti al da hain garbi? Cf. SALOBRE, LANBRO,...
- AU- / -EU- diptogoen alternantzia dago, -O- ere agertzen da. -EU- NEURRI lexeman bakarrik daukagu baina Nafarroako alde batetan ezik guztiz orokorra da. IÑAURREren bariante guztiak -AU-diptongodunak dira. -EU- diptongoa arraroa da euskaran eta NEGURRI ere ibiltzen da. Hortaz, -AU- duten formak zaharragoak direla deritzogu.

Lehen aipatu lerradura semantikoari eutsiz, zentzugabekeria litzateke alde kontinentalean, baita Euskal Herrikoan ere, lat. NUMERUSek emandako NONBRETik abiatzea? Honela idazten zuen Palentziako lexikografo famatuak 1.490.ean (40): «numero quiere decir muchedumbre», eta horrelaxe da gaur egunean ere alde kontinentalean. Aldaketa fonetikoak aztertuko ditugu:

- a) Aintzineko probentzerak, gaurko dialektoen iturburuak, disimilazio fenomeno bategatik O+MN,+NN (eta sudurkaria + beste kontsonanteren bat ere bai) AUN ematen zuen, adb. SOMNUM>SAUN, DONNE>DAUN,... (41). era berean NOMBREK *NAUBRE eman zukeen, cf. INOBRE (NB,Z).
- b) BR RR aldaketa ere goiz samarretik dago dokumentatua, cf. fr. NOURRIR<*NUDRIR<NUTRIRE, XII. menderako. *NAURRE genukeen Iparraldean eta hortik INAURRI batetik, eta NEURRI bestetik irten ziren antza. Aipatu NOURRItik ere irten zitekeen, zentzu berdintsua hartzen bait du, aldaketa fonetikoak probentzeraren barruan esplikagarriak izanik. Utz dezagun oraingoz bazterreko posibilitatetzat.
- d) L -dun formak disimilazioz esplikatzeko dira:

LUMERO (NG (42),G (43),B)

LOMEAR (aintz. port.) 'izendatu'<NOMINARE

LOMBRE (arag. 1.300) 'izen'<NOMINE

COLOMBRO (gazt.) 'izenkide'

Bariante disimilatuak oso hedaturik bide zeuden, eta Iparraldeko NONBREk ere aldaki disimilatuak zeukakeen: *LONBRE, NOMBREtik zein LUMEROTik etor zitekeena. Hortixetik atera ziratekeen LEURRI, LEBRI forma modernoak.

Oraingotan ezer ez gehiago, agur eta gero arte.

Oharrak

- (1) LECUONA. MANUEL: « MOZORROS y LUPERCOS»; Euskaleriaren Alde. XVII. 1927: 51-52 orr.
- (2) GARMENDIA LARRAÑAGA, JUAN: IÑAUTERIA. EL CARNAVAL VASCO: 1973: 33 orr.
- (3) BAROJA CARO, J.: EL CARNAVAL VASCO. ANÁLISIS HISTÓRICO CULTURAL: 1965: 43 orr.
- (4) LARRAMENDI, M.: DICCIONARIO TRILINGUE CASTELLANO BASCUENCE y LATIN, I.: 1745: 152 orr.
- (5) MICHELENA, L.: FHV: 1976: 546 orr.
- (6) KAPANAGA, BITTOR: EUSKERA. ERRO ETA GARA. 1978: 115-117 orr.
- (7) MICHELENA, L.: aip. l.: 151-152 orr.
- (8) OIHENART, A.: «NOTES POUR LE VOCABULAIRE DE POUVREAU (1)» RIEV IV: 1910: 220-232 orr.
- (9) LANDUCHIO, N.: «aratizteac»: DICTIONARIUM LINGUAE CANTABRICAE (1562): M. AGUD eta L. MICHELENak paratutako edizioa: 1958: 62 orr.
- (10) AÑIBARRO, P.A.: VOCES BASCONGADAS: FR. LUIS VILLASANTEK paratu edizioa: 1963: 160 orr.
- (11) LARRAMENDI, M.: aip. l. II: 179 orr.
- (12) LECUONA, M.: aip. a.: 50 orr.
- (13) MOZOS, IÑAKI: IHAUTERIA EUSKAL LITERATURAN: 1986.

- (14) SAN MARTIN, J.: «VOCABULARIO EUSKARO ADICIONAL DEL PADRE ESTEBAN DE ADOAIN»: FLV 29, 1977: 277 orr.
- (15) EYS W.J. VAN: DICTIONNAIRE BASQUE-FRANÇAIS 1873: 205 orr.
- (16) MICHELENA, L.: FUENTES DEL DICCIONARIO DE AZKUE: 1970: 26 orr.
- (17) aip. l.: 33 orr.
- (18) ZARATE, MIKEL: «La causa de la pluralización es la prolongación de las fiestas durante dos o tres días»: INFLUENCIAS DEL VASCUENCE EN LA LENGUA CASTELLANA: 1976: 43 orr.
- (19) MICHELENA, LUIS- YRIGARAY, ANGEL: «NOMBRES VASCOS DE PERSONA»: BAP 11, 1955: 113 orr.
- (20) MORLET, M.T.: LES NOMS DE PERSONNE SUR LE TERRITOIRE DE L'ANCIENNE GAULE, I: 1971
- (21) DAUZAT, ALBERT: DICTIONNAIRE ETYMOLOGIQUE DES NOMS DE FAMILLE ET PRÉNOMS DE FRANCE. M.T. MORLETek zuzendu eta gehituriko edizioa, 1975: 237 orr.
- (22) GONZALEZ OLLÈ, F.: «LA LENGUA OCCITANA»: RDTP, 25, 1969: 296 orr.
- (23) DE SAINT -JOUAN, R.: LE NOM DE FAMILLE EN BÈARN ET SES ORIGENS: 1966: 27 orr.
- (24) LESPY, V.: GRAMMAIRE BÈARNAISE: 1880: 445 orr.
- (25) Garai honetako dokumentuak latinez daudenez ARNALDUS agertzen zaigu, cf. UBIETO ARTETA, ANTONIO: OBITUARIO DE LA CATEDRAL DE PAMPLONA: 1954.
- (26) IDOATE, FLORENCIO: LA COMUNIDAD DEL VALLE DE RONCALO: 1977
- (27) CIÈRVIDE, RICARDO: «EL ROMANCE NAVARRO ANTIGUO»: FLV, VI, 1970: 304 orr.
- (28) aip. l.: 328 orr.
- (29) DAUZAT, A.:aip. l.: 235 orr.
- (30) DAUZAT, A.: aip. l.: 324 orr.
- (31) GOYHENETCHE, EUGENE: ONOMASTIQUE DU NORD DU PAYS BASQUE AU MOYEN-AGE: 1966
- (32) Lan solteak ailegatu zaizkigu, hala nola: «SUR LES NOMS ET TOPONYMES BASQUES DANS UN COMPTE BAS-NAVARRAIS DU XIII SIECLE (1264-1265)»: IKER II, 503-515 orr., edota Bulletin du Musée Basque aldizkarian agertutakoak. Bere teri doktoralaren berri J. HARITSCHELHAREk ematen digu, IKER, I: 35 orr.
- (33) MARIA DE AZKUE, R.: DICCIONARIO VASCO-ESPAÑOL-FRANCES: 1969.
- (34) IZAGUIRRE, A.K: «ALTSASUKO EUSKERAREN GAI BATZUK» ASJU, L.: 1967: 75 orr.
- (35) ONDARRA, F.: aip. a.: 158 orr.
- (36) MICHELENA, L.: FHV: 1976: 129-130 orr.
- (37) MICHELENA, L.: aip. l.: 551 orr.
- (38) SALABERRY, M : VOCABULAIRE DE MOTS BASQUES BAS-NAVARRAIS: 1857: 96 orr. JEAN LARRASQUET: LE BASQUE DE BASSE-SOULE ORIENTALE: 1939: 144 orr.
- (39) ASPIROZ, J.M.: «AZKUE JAUNAREN IZTEGIA OSATZEKO, NOPARROAKO LEITZE-N BILDUTAKO ITZ-BILDUMA» EUSKERA: 1963-64.
- (40) FERNÁNDEZ DE PALENCIA, ALONSO: UNIVERSAL VOCABULARIO EN LATÍN Y EN ROMANCE: 1957.
- (41) GRAMMONT, MAURICE: LA DISSIMILATION CONSONANTIQUE: 1895: 57 orr.
- (42) IRIBARREN, J.M.: aip. l.: 322 orr.
- (43) ECHAIDE, A.M.: CASTELLANO Y VASCO EN EL HABLA DE ORIO: 1968: 123 orr.

POEMAZ

Suari so erre nituen begiak
ametsetan ametsak
Udaberriak ekarriko zuen gozotasuna sentituz, dastatuz
ur ertzeko hondar hezearen gainean etzanik,
zerurantz begiak jaso ta..
sua bizitu zen, erabat indartu,
eguzkiak erre ninduen, amets hartatik atera nahiean
berriz ere gortina artetik elur hotza, isila, txuria...

MIREIA URIBETXEBARRIA

Neguaeren izotz ilunaren artean
lore bat jaio da
bere bidea
malko izoztuen artetik egina
bi bihotzez da eragina.

Laztan baten berotasunean
lore bat sortu da
bere koloreak
zuk eta nik nahi ditugunak
aurpegi lotsatuen gorritasunak.

Nere etxearen ixiltasunean
abesti bat entzun da
bere esanahia
nere bihotzean, kitarra soinua
eta zure bihotzean, oihartzuna.

Itsasoko ur leunaren artean
olatu bat jaio da
bere urdintasuna
zure begietan isladatua
nere bihotzean markatua.

Nere bakardadearen iluntasunean
argi bat piztu da
eta bere izpiek
dute gaua argitzen
nik bezala, zu maitatzen.

NURIA AGIRRE

«Europa, pritzesa eder hori, bahitu ziguten egunean Andres Ortiz-Oses-ekin solasean

xabier santano

Galdera: Zure planteiamendu teorikoak kontutan harturik, nola ikusten duzu modernitate izenekoak?

Erantzuna: Nire ustez luzaro izan gara pentsamolde moderno baten menpean. Pentsamolde hau, nolabait esateko, estatalista eta razionalista da, eta alde onak izan baditu ere alegia, ilustrazioa eta honek ekarri zituen razionalismoaren goraldia eta berdintasuna bilatzeko asmoa, esan behar da bi gauzok maila abstraktoan gelditu direla. Nire teoriak modernitatearen aukera bat aurkitu nahi izan dute.

Izan ere, gaur egun Estatuaren Arrazoa krisian dago. Gizonak maila abstrakto batean soilik berdintzen dituen arrazoa; ezberdintasunak, tokikotasunak, matria eta fratrietako sustraiaketa telurikoak errespetatu gabe. Guzti honegatik modernitatearen izaerari patriarkala, arrazionalista eta indibidualista izatea atribuitu diot. Hain zuzen ere, modernitatea krisialdian dagoelarik eta benetako mogimendu kul-

turaletan hasten denean posmodernitateaz mintzatzen nik uste izan dut aintzineko euskal mitologian aztarna kritikoak eta aprobetxagarriak daudela. Zergaitik? Une hauetan posmodernitatea saiatzen ari da ekologikoarekiko ukipen eta harreman galdua berreskuratzen baita emakumearen figura ere; funtsean modernitateak ohostu eta suntsiturik zituen balioak. Halaber posmodernitatea saiatzen da komunalitatea berjasotzen, mogimendu kontrakulturalek gaurko razionalismoaren kontrako burruketan sorturikoa.

Zentzu honetan nik uste dut posmodernitatea sustraitzen dela balio eta axiologia batzuekin. Balio eta axiologia hauek euskal mitologian aurki genitzake. Zehazki esanda nire ikerlanetan ahalegindu naiz nekazal balio batzu berreskuratzen gaurko hirian erreibindikatzuz. Guzti hau nahiko orokorra da, beraz arituko naiz segituan zehazkiago azaltzen.

Une hauetan gazteria gogaiturik dago heroismo zaharrez bai eta nekaturik ere. Modernitatearen krisialdiak badu zerikusirik ere heroe garailearengan oinarrituriko gizotasunarekin; hau da: heroe europa-amerikarra edota errusiarra, oztopo guztien gainetik irabaziz garaile ateratzen dena. Honekin batera beste gauza bat ikus dezakegu: gure garapenak, naturak ezarritako mugekin topo egiten du, baita munduaren mugatasuna eta geure gudatari suntsidurekin.

Hau dela eta, nire ustez heroe burgesaren mitoa krisian dago, loturarik gabeko heroe irreljiosoak. Gazteria berriak loturik nahi du egon eta, tamalez, drogetara eta hauen ordezkioetara jotzen badu ere, bere saioa nolabait sasi-erlijiosoak da. Ez jakina, ohizko erlijiotasun eklesiastikoaren zentzuaz, bai, ordea, erlijiotasun mitiko eta mistikoaz.

Nik, hain zuzen ere mistikoetan aurkituko nituzke anaitasun erradikalaren ikuspegia, fratriaren bilakuntza, fratia, taldea eta kofradiaren bilakuntza, beraz sentimentu bat matriarkalago patriarkala baino. Hara hor San Juan de La Cruz bat.

Nire ustez gaur egungo gazte taldeetan heroikoaren ukapen hori ageri da. Aintzineko heroismotik gaurko munduan bizitzeko modu pasibo eta postmodernorako pausua oso interesgarria da. Norberaren jatorriarekiko ukipen eta harreman galdua berreskuratzeke saioa baino ez da; funtsean, geure inkonsziente erreprimituarekin.

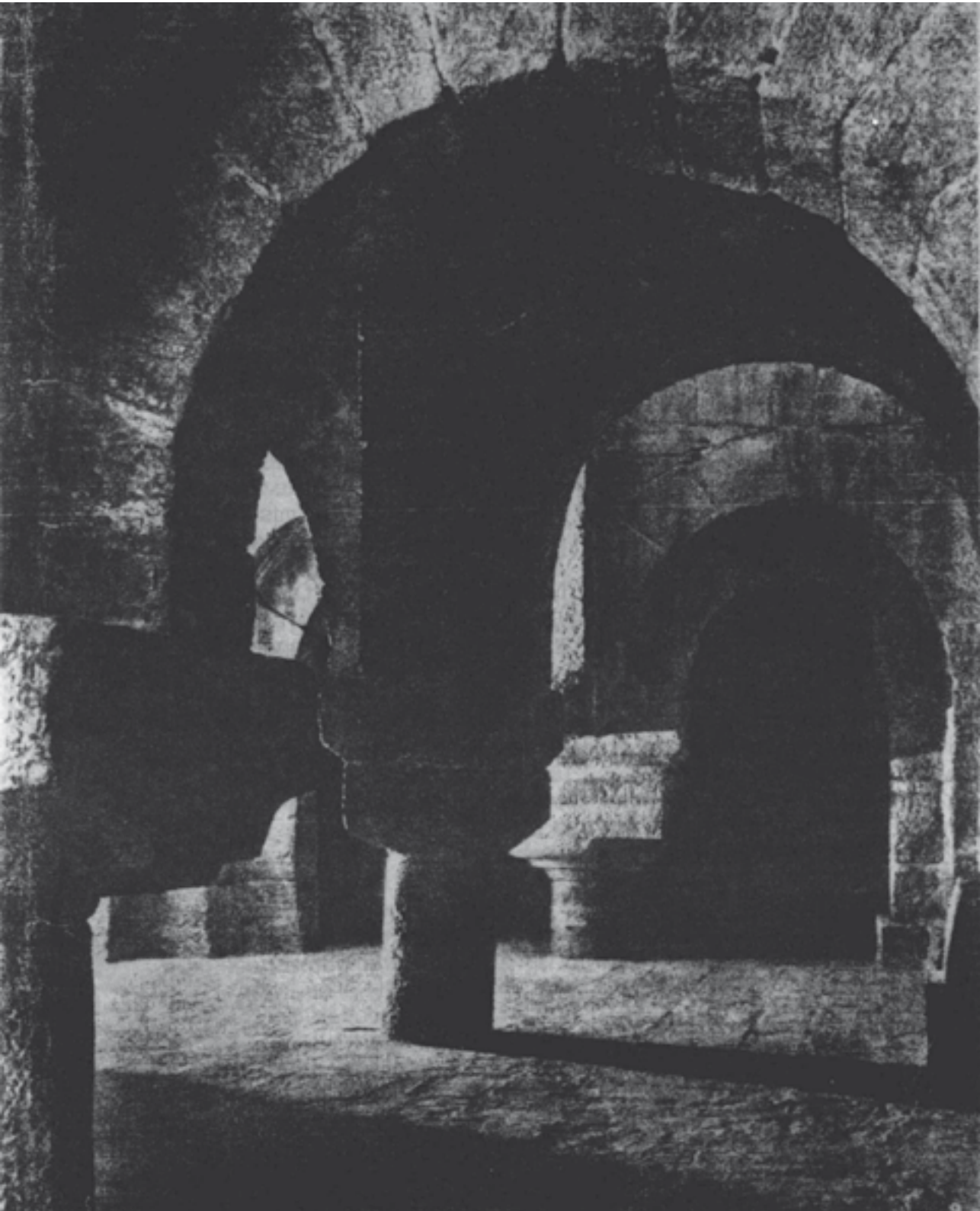
Galdera: Guzti honetan zeuk uste duzu badagoela Estatuaren partetik instrumentaltzazioen bat?

Erantzuna: Espainia Europan sartzen da bai Euskal Herria ere. Europaren sorrera K.a. Vgn mendean jarri ohi da, estatu ' modernoa eta filosofia klasikoaren hasierarekin batera.

Hau da, arrazoi grekoan Europaren sorrera deiturikoa Europa modernoaren hasiera baino ez da, Grezia klasikoan estatu razionalista hau liberal eta demokratikoa jaiotzen bait da, bere ontasun guztiekin, baita bere gaitz guztiekin ere. Nire ustez Europaren sorrera ez da kokatu behar Grezia klasikoan eta bere razionalismoan; hor jaiotzen zen garaile atera den Europa, Ipar Europa protestantikoa; hartan, antropologikoki esanda indoeuropearrek errepresentatzen duten Europa modernoan, razionalista eta teknologikoa jaiotzen zen. Izan ere, Europa Kretan jaiotzen zen, Mediterraneoan, K.a. bi mila urte inguru

Jatorrizko mitoak Europa ekialdean sorturiko printzesa bat zela diosku. Europak ekialdeko eragin nabarmena du. Printzesa hau Zeus-ek bahitzen du. Zeus estatu olinpikoaren sortzailea eta indoeuropear jainko patriarkala. Beraz, Europa aintzineko oinarri matriarkal-naturalistaren ordezkari dugu. Europa, geure AMA LURRAREN ordezkaria, Zeusek bahitua eta bortxatua izango da. Zeus, «misilen» jainkoa, heriotz-tximistarena. Iskanbilak bere tximistaz baliaturik bukatzen dituen. Bera dugu gaur egungo estatuaren jainko EUROFALIKOA. Neuk, Europalia edo-ta Europa baino Eurofalia esango nuke, misilen gisako eurofaloen Europa. Honen jainkoa Zeus da. Mitoak, beraz, Europan gertatzen ari dena azaltzen digu. Europa hasiera batean Zeusek erre-presentatzen duen razoiak, geroago ere Europako estatu oldarkor eta menderatzaileek bortxaturik eta eraso izan da. Honela Europa, bi estatu-arrazoen artean, zein gerrati, hiltzaile eta lazarriago, ezkizofrenizaturik dago. Honela izanik, zer gertatzen da? Europaren mito zaharretik zer berreskuratu beharko genuke? Ene liburuetarik batetan egin dut aipamenen bat.

Europa, printzesa bat da, hots, Ama Lurraren ordezkaria, Zeus zezenaren gainean dagoena, Zeus edo-ta Dionisio, hauek bait dira bere seme maitaleak edo bere osagarri falikoak. Jainkosa izenaren gainean doa, baina gero mitoan esaten zaigu, Zeus, zezen bihurturik, Europa bere bizkarrean hartuz, bahitu egiten duela. Europak Zeus, gizonezko izate patriarkala, menderatzen duen mitoa aldatuz Zeus menderatua, menderatzaile bihurtzen zaigu. Gai hau sakonki ikertu egin dut euskal arazoan. Izan ere Euskal Herria kulturaz eta baita mitologiak ere erlijio matriarkal baten transfondo protomediterranearen eta kretiarrari dago-kio, hau da; aurrepatriarkala; horrexegatik euskal esparruan Mari jainkosa, «Mari numen-a» Barandiaranek dioen moduan, Aker edo Akerraren gainean dago. Akerra geure esparruan beste sinbolo faliko dugu, gizonezko izatea zezenaren parekoa.

Galdera: Bertako Zeus-a ote?

Erantzuna: Horixe ba! Bertako gizontasunaren birilitatea, jatorriz Ama Jainkosa menderatu eta garaitua: Mari edo Europa. Ama Lurra bahitu digute, baita afusilatu ere, hitzaren esanahi osoz; beraren kemena akabo egin dute, holaxe gaur haren magal sakratuaren gainean eurofalo kontaezi-nak Europa eurofaliko batean. Europa .honetara sartuko gara. Sartuak gara kulturaren Europalain baina segituan sartu egingo gara OTANeko Europa militarrean.

Oraintxe ikusiko dugu nola funtzionatzen duen paradigma antropologiko honek maila pertsonal batean. Betidanik gizona eta humanitate gizonetzat hartu izan da; oldarkor, faliko, menderatzile eta garaile, hots, heroikoa. Horrexegatik modernitatea gisa honetako gizonarekin identifikatu egin da. Honek hondamendi psikologiko batzuk sortu ditu, oraindik sufritzen ari garenak, emakumezko-matriarkal den guztia ukatzera eraman bait du. Hau da: maitasuna den guztia, gupida, bali biofiloak, bizia, ekologikoa eta pakezaletasuna. Beraz, honekin batera aipaturiko eskizofrenia agertzen da. Gizabanakoa bere oinarritzko emetasuna erreprimitu beharrean bikoizturik suertatu da. Bikoizturik ezen guztiok androginoak edo psikologikoki bisexualak bait gara. Hain zuzen ere gizonetzko eta emakumezkoaren sintexian sortzen da zein emakumearengan zein gizonarengan nortasun heldu, sortzaile eta osotua, giza elkarrizketarako gauza daitekeena. Nire ustez modernitatean, ezaugarrien interesgarrietariko bat hau da: androginiaren alde egitea. Antiheroak, ukatua eta menderatua jasotzen ditu baita heriotza, gaitza eta itzala ere. Antiheroak aintzineko inimiziazko-errotualak asumitzen ditu. Kultura matriarkal zaharretan, baita Euskal Herrian ere, Ama Jainkosa leize batetan bizi da eta inimiziazko bertara joaten dira bizitza eta heriotzarekiko harremanetan sartzeko. Beraz, benetako antiheroak bizitzaren oinarritzko porrota asumitzen du patriarkalki transmutatuz.

Galdera: Zer nolako ondorioak aterako zenituzke guzti honetatik?

Erantzuna: Bueno, nik esango nuke ondorio batzuk direla.

Nire arloan kulturari emango nioke garrantzi handiena. Esaten ari naizena behar da ikertu baita jarraitu ere, horretan ari dira nire doktoreak; bada guzti hau unibertsitate maila sakon batetan egin behar da. Horixe egiten ez dugun bitartean ez dago zereginik. Horretan hain zuzen dago etorkizuna, sinbolo, mito, arketipo, axiologia eta munduari buruzko ikusmoldeetatik pasatzen duena. Zer egin behar da? Erantzuna, erabatekoa dugu: ikasten jakitea, euskal gaiak eta besteak ere ezagutu, unibertsala bezain nazionala izatea.

Jakina, guzti honek badu zenbait ondorio politika mailan. Esate baterako, euskal Herrian nire ustez Herri Batasunak edo Euskadiko Ezkerrak egin behar zuketuen guzti hau. Nere eritziz H.B. biolentzia asumituz, deskalifikaturik geratu da; ni planteiatzen ari naizena antibiolentzia kulturala bait da. Beraz, ulertzen saiatu arren ETA antzeko fratrien jatorrizko biolentzia nik ez dut uste erantzuna horixe denik, biolentzia sublimatua edo kulturala baizik.

Honetan zerbait egin zezakeen bigarrena E.E. zen. Euskal Herriko eta Madrileko Estatu arrazoiaren arteko arartekotasuna planteiatu bait zuen. Baina E.E. PSOE-ri hurbilduz, hau da, eguneko razionalismoari, ez da gauza izan, nire ustez, gaurregun erabat premiazkoa den guztia jasotzeko. Esan nahi dut: euskal kulturaren mitologia, sinbolikoa, irrazional eta arketipoa. Baliteke hirugarren bide bat? Agian, kultural eta politikoaren artean? Benetan, nire ustez, fratria berri, libre eta kultureleen erainkuntzan. Fratria hauek, ene azken liburuan «Antropologia simbolica vasca» delakoan «Sozialismo erromantiko» ideiaren inguruan sor litezke. Hau da, Nazaretoko Jesus-en hitzez esanda «mundu honetan egon baina ez izan, ezagutu genuen hain mundu opako hartakoa».

Agian egun batean, paraleloki eta libre, nahasiak, anbiguoak, posthumanistak eta kulturalista kritiko guztiok batengana bilduko gara berriro, praindik politiketan, politikarietan eta zenbait roilo deshumanizatueta harrapaturik gelditu ez diren guztiak. Arazoa ez da inongo aintzineria bueltatzea gaurkoa zabaltzea baizik.

Andres Ortiz-Oses-en bibliografia baterako:

«Mundo, hombre y lenguaje crítico. Estudios de filosofía hermeneutica» Sígueme argitaletxean. Salamanca.

«Contracultura y revolución» (A. Orensanz-ekin batera) Madrid.

«Comunicación y experiencia interhumana. Una hermeneutica interdisciplinar para las ciencias humanas» Bilbao 1977.

«La identidad cultural vasca y su simbología»

Estudios de Deusto. Vol XXVII fasc. 62. 67-106 orr.

«El matriarcalismo vasco. Reinterpretación de la cultura vasca» Universidad de Deusto. 2. argitaraldia 1981an.

«Símbolos mitos y arquetipos» (Baskische Hermeneutik) F.K. Mayr eta H. Borneman-ekin) Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca.

«El inconsciente colectivo vasco» Txertoa Arg. Donostia.

«Antropología simbólica vasca» Barcelona. Anthropos Argital.

Liburu hauez gainera badira makina bat artikulua, guztiak aipatzea ezina zaigunez gero Enseiukarrean-ek pentsalari honen berri gehiago jakin nahi duen edonori «ANTHROPOS» aldizkariaren 57. zenbakia rekomendatzen dio, bertan filosofo honen monografia eta bibliografia oso osorik aurki bait daiteke.

ZENBAIT ALDERDI ANTZEKO
JUAN RUIZ, HITAKO ARTZAPEZAREN
eta
BERNARD ETXEPARE-ren
BIZITZA ETA IDAZLANETAN

GOTZON GARATE

Lantxo honetan Juan Ruiz-en eta Etxepare-ren bizitzan eta idazlanetan aurkitzen dugun zenbait alderdi berdintsu azpimarratu nahi nuke.

Lehenengo begiratuan bi idazleok elkarrekin konparatzeak harrigarri iduri lezake, hain denbora eta egoera desberdinetan bizi izan bait ziren. Halere, haien lanetara hurbildu eta zenbait puntu berdinen dugu.

Luis Mitxelenak ere «Historia de la Literatura Vasca»n zera aitortzen du: «el paralelo de Juan Ruiz resulta obvio.»⁽¹⁾

Bizitza

Gauza haundirik ez dakigu Bernard Etxeparez. Badakigu apeza izan zela —Juan Ruiz bezala— eta Eiheralarreko erretora, Behenafarroan.

Kointzidentzia honek ez gaitu harritzen, Erdi Aroan eta geroago ere letradunen artean —Euskal Herrian batik bat— asko eta asko ere elizgizon izan bait ziren.

Beste bateratasun harrigarriagorik bada. Etxeparek ere bere lana —moldiztegian euskaraz eginiko lehenbizia— espetxean idatzi zuen.(2) Huarte eta René Lafon-ieskerrak, badakigu zergatik eraman zuten giltzapera: Etxepare Gaztelaren aldeko zelako.

Nafarroako lurraldeei buruz eztabaida eta istilu gorriak ziren garai haietan, Bernard Etxepare Erresuma hura eta nazio espainola batzearen alde agertu zen; jakina, frantsesek haserreturik Bearnen atxilotu egin zuten; Paben, seguru asko.

Lana

Etxepareren bertsoek artzapezarenak bezanbat gaizpide eman zuten. Neurri laburragoz, baina berak ere deboziozko bertsoak amodiozko bertsoekin nahasi zituen. Alderdi erotikoa Etxepare baitan nabarmenago dela esan daiteke. Geroago ikusiko dugu.

Eta jakina, artzapezaren kasuan bezala hemen ere galdera berdina sortzen da. Detxepareren liburua autobiografia kontsideratu behar da, edo jakituri orokorra, apertsonala biltzen duen bertso bilduma? Beste hitzez: Behenafarroako apeza moralistatzat hartu behar dugu, bizioa zigorkatzen ari den moralistatzat edo abentura iraganetan atsegin hartzen duen goliardotzat?

Ez dago garbi. Agian, oso zintzo zen, apezlanetara zeharo emana. Gerotxoago mintzatuko gara gai honetaz.

Hauxe da gogoan eduki beharrezkoa. Erdi Aroan eta eta geroago ere, maitasun kontuetan beste sensibilitatea zutela. Guretzat «gogorrak» edo «gordinak» diren deskribapenak nahiko natural zirela mundu basati samar hartan. Gogoan eduki —adibidetxo bat besterik ez da— jendea bere etxeetan separazio haundirik gabe bizi zela eta agerian egiten zirela gaur egun etxeko zoko ilunetan egiten diren gauzak.

Aldi hartan, gehienak nekazari izanik animaliekin harreman estuak zituztenez gero, haurtzarotik jartzen ziren kontu sexualen jakinaren gainean.

Erdi Aroko eta Errenazimenduko sermoi liburuak aztertzerakoan maiz edireiten ditugu kolore «berdeko» pasarteak. Apezek maitasun arazoez mintzatzen ziren askatasuna ikusteko, Abelardoren eskutitzak irakurtzea nahikoa da.(3)

Dena dela, badakigu, Trentoko Kontzilioak harreman sexualetan lege estua-
goak ekarri zituena. Ez ahantzi Etxepareren lana 1545. urtean idatzia izan zela, hain
zuzen ere Elizbatzarre entzutetsu hura hasten zen urtean.

Hurrengo argitaraldietan, Etxepareren lanak moztu eta zentzuratu egin zituz-
ten; sarritan liburua bera zeharo baztertu ere bai. Pouvreaux eta Larramendik ez
dute aipatzen, ezagutzen ez dutelako, apika.

Lanaren egitura eta xedea

Etxeparek irakurlari. begien aurrean oinarrizko egiak jartzen dizkio, bai eta go-goeta erlijioso batzuk egin ere, goizeko edo arratsaldeko otoitzetan, aldareko Jauna ikusterakoan edo hilerrietan lagun dakizkion. Sail honetan garrantzi handia ematen dio Ama Birjinaren eraspenari, bai eta hamar aginduei eta bereziki azken auziari.

Etxeparek euskaldunak ongi ezagutzen dituela ikusten da. Azken auzi hortaz 37 ahapalditan arduratzen da. Lan osoan ez dugu beste gairik hain luze jorratua ikusiko.

Izan ere, azken auziko kontuak beti izan dute eragin oso berezia euskaldunen baitan. Puntu honetan bat datoz misiolariak, apezak, idazleak.(4) Gai hau, oster, ez dugu Artzapezaren lanean aurkitzen.

Ondoren maitasun olerkiak datoz. Lanaren bi herenak osatzen dute.

Hirugarren sailak, laburrenak, Etxeparek bere preso egotea deitoratzen duen poema bat dakar eta azkenik euskararen ohoretan bi oleki labur. Etxeparek bazuen euskaldun kontzientziarik.

Esan dugunez, nafartar honen lana hitzaurre argigarri batekin hasten da. Interesgarri da, hemen bakarrik aurkitzen bait ditugu Etxeparek zein xedez idazten zuen jakiteko argibideak.

Lana Bernard Lehete-ri eskaintzen dio, erregeren abokatua bait zen eta hitzaurrea ere beroni egiten dio. Lanaren xede nagusiak euskaraz liburu bat idaztea dela dirudi eta hurrengo euskaldunei deboziozko eta atseginezko gaia ematea.(5)

Etxeparek, Juan Ruizek bezala, barneko kezka haundirik gabe, sinesmen sendoa eta bizitzaren atseginak elkartzen ditu. Jainkoa eta Eliza sinesten ditu, bai atsegina eta emakumeak ere:

«Zeren leinkoa egun oroz ongi ari bazaigu
Guk ere hala behar dugu hartaz untsa orhitsu
Gure hatse eta fina hura dela pensatu,
Goiz eta arrats orhituki haren izena laudatu.»(6)

Eta geroago:

«Munduyan ezta gauzarik hain eder ez plazentik
Nola emazia gizonaren petik bulurzkorririk;
Beso biak zabaldurik dago errendaturik,
Gizon orrek dagiela hartaz nahi duyenik.»(7)

Artzapezak ere hitz berdintsuak ditu:

«Aqui dise, de como segund natura los omes e las otras
animalias quieren haver compannia con las fembras.
61. Como dise Aristoteles, cosa es verdadera
Por aver mantenencia; la otra cosa era
Por aver juntamiento con fembra plasentera.»(8)

Atsegina eta erlijioa harrigarritzko moduan bildurik datoz. Juan Ruizen eta Etxepareren liburuetakoa gizonak zintzotasun berarekin isuritzen dira Inauteriko atseginetara eta egun batzuen buruan penitentzia egitera eta Kristoren nekaldia gogoratzerara.

Pekataririk haundientzat ere hor dago beti zabalik Ama Birjinarenganako debozioa. Azken funtsean, gizon horren kontzientzia azpian, gero protestantismoan lelo bihurtuko den eritzia dago: «pecca fortiter, sed crede fortius».

Sinesmenaren eta pekatuaren arteko dialektika horretan ulertzen da liburu berean gai gordinak, sinesmenaren ageria edo Ama Birjinarenganako laudorioak azaltzea.

Oracion liberatoria

Ezagun da liburuari hasera ematen dion Artzapezaren «oracion liberatoria»:

«Señor Dios, que a los jodíos, pueblo de perdición
Sacaste de captivo del poder de faraón,
A Daniel sacaste del poço de Babilón;
Saca a mi coytado desta mal presión... »(9)

Ez naiz ni sartuko aspaldiko eztabaidan. Otoitz honek benetan Artzapezaren egoera larria adierazten (gartzelan zegoela, alegia) edo balio sinboliko hutsa ote duen.

Lehenago esan dut Etxepareren kasua seguruago dela. Gartzelaratua izan zen. Bere egoeraz arrankuratzen den olerkia osatu zuen. Artzapezak bezala, bere burua errugabetzat jotzen du.

Entzun lehendabizi Juan Ruizi:

«Sufro grand mal,
Syn meresçer, a tuerto...»(10)

Eta orain Eiheralarreko erretoreari. Olerki honek 23 ahapaldi baditu ere, bat bakarra ipiniko dugu:

«Heldu behar duyen gauzan ezta eskapatzerik.
Nik ogenik ez nuyela hongigitez bertzerik,
Bidegabeak haritu nu bide ez nuyen lekhotik:
Erregeri gaizki saldu gerthuz ogen gaberik.»(11)

Umorismoa

Artzapeza umore oneko gizona zela esan ohi da. Bere baitan pesimismoari ezin lekurik eman. Juan Ruizek bizia den bezala hartzen du, filosofia nahaspila haundirik gabe edo moralismo lehorretan erori gabe.

Bere liburuan azaltzen den bizia arau formalisten gainetik doa, zahar eta gazteen zainetan sartzen delarik, ulermen eta ironiaz bustirik.

Bizi oldar bera agertzen da Etxeparerengan, gogoeta traszendente guztien gainetik. Halabere, bere olerkietan umorismo osasuntsua ikusten dugu eta arrazoiketa zorrotzetan ari bada ere, batbatean ustegabeko ateraldi batez freskatzen gaitu, ur zurrustadaz bezala.

Emakumeen doain onez mintzo delarik, adibidez, eta arrazoi benazkoen artean, irrizuri dagigu, humanismoz jantziriko ahapaldi batez:

«lo badeza dardoaz ere gorputzaren erditik,
ainguriak bano oboro ez larrake gaizkirik;
Bana dardoa ematurik, zauri ere sendoturik,
Bere graziaz ezartein´tu elkarreki baketurik.»(12)

ERLIJIOZKO GAIAK

Lan luze litzateke bi idazle hauen arteko berdintasunak bana banaka azaltzea. Zenbait alderdi bazterrean utziz, elkarren antz haundiago eta arreta bereziz erabiliak izan diren bi puntu aztertuko ditugu.

Artzapezaren aldean Etxepareren liburua laburpentxo bat dela esan daiteke. Juan Ruizek zabalkiro ikutzen dituen puntu batzu, bidenabar edo iragaitzez bakarrik aipatzen ditu Nafarroako apezak.

Artzapezak, adibidez, Jaunaren nekaldia azaltzeko 17 ahapaldi idazten ditu (13). Etxeparek bi bakarrik.(14)

Geroago aipatuko dugu Etxeparek Ama Birjinarenganako debozioari ematen dion garrantzia. Honetan ere Artzapezaren erizkide dugu. Etxeparek, nekaldiari buruzko bi ahapaldiok aitzakitzat bezala hartzen ditu Mariaren ohoretan hasteko; berehala beste bi idazten bait ditu hau goratzeko. Hots, semearen nekeak oroitarazteko bi ahapaldi idatzi baditu, beste horrenbeste ama goraltzeko.

Oroit gaitezen, Artzapezarengan Jaunaren nekaldiari buruzko olerkia Ama Birjinari eskainirik dagoela.(15)

Hainbatik hainbatean Etxeparek leku gehiago ematen dio erlijioari

I. TOPONIMIA JARDUNALDIAK

mahasti batetan murgildurik

iolandari

Gasteizen izan berri dira I. Toponimia Jardunaldiak. Berauen berri ematera gatzokizue.

J.R. Guevarak eginiko sarreraren seinatu bezala nabaria izan zen jende gaztearen presentzia, zeinek bertoko eta atzerriko irakasle eta aditu, administraritzatik etorri, eta lekuz eta garaiz kanpoko despistaturen batekin batera osatzen bait du ikusi eta entzun ahal izan zen partaidetza.

Erdera izan zen nagusi J.B. Orpustan eta M.A. Muñagorriren hitzaldi txalotuak eta saio elebidun batzuk salbu, bapateko itzulpenaren komenigarritasuna aldarrikatzera eraman zuelarik.

Nabarmentzekoa ere J. Caro Barojaren azken orduko ez etorria. Gehiago luzatu gabe Jardunaldietan mihingainean erabiliko gai batzuk azpimarratuz dakartzagu hona, nork bere irudia egin dezan zertzeladak izan nahi dituzten ohar solte hauek:

«Euskal Herria ARDANTZE amaigabea da» J. GOITIA.

«Aurreritzietatik libratu behar ditugu geure buruok, hots; etimologikeriatik eta garbikeriatik. Bilketa lana objetiboki eta leialki egin behar da» L. VILLASANTE.

«Azentu erromanikoa jasotzeko eskakizun berezia egingo nuke». «Etimologia oro zentzuan apoiatu behar da» L. MICHELENA.

«Datuen bilketak ikerkuntza mota ezberdinik eskatzen du; batzutan, mugeei kasurik ez eta buruak narratzen eramaten uztea aberasgarriago da» E. MOREUREY.

«Biltzaileek ikastunen aholkuei jarraitu behar diete, aldi berean azkenok lehenengoan lanaz baliatzen direlarik» E. KNÖRR.

«Hogei urteren buruan, despopulazioaren ondorioz bilakaera eskerga izango da, toponimia bertan behera etorriko delarik» J.A. GONZALEZ SALAZAR.

«Toponimia linguistikaren, eta historiaren, eta etnografiaren subsidiarioa da». «Erakunde kultural baten beharrean gaude, zentralizazio lana baitezpada-koa bait dugu» J.M. JIMENO JURIO.

«Hasiera batetan jardunaldiak administraziorako pentsatu genituen» A. IRIGOYEN.

«Ikerkuntza ez da soilik linguisten lana, elkarlan interdisplinarioa da» J.A. FRAGO.

«INSTITUTO GEOGRAFICO NACIONAL delakoan erabateko elkar-laguntza desideratzen dugu biziki» C. SANZ.

«Edozein afizionatuk, erregela batzuen jabe izanik, egin dezake bilketa lana». «Toponimia gutiak balio erlatiboa dauka». «Ez da pentsatu behar dena baliozkoa denik». «Bibliografian buru belarri sartzea ez da komeni» J.S. MARTIN.

«Gaskoiera meneratzailea izan denik ezin daiteke esan, legislazioak eragozten bait zuen» E. GOYHENETCHE.

«Toponimian neologismoa ez da aholkugarri» J.L. LIZUNDIA.

«Galbidean zaudete, euskaltzainok: egia bakarra MAHASTIA bait da, hemen ezezik penintsula osoan ere» J. GOITIA.

«Toponimia hizkuntzaren historiaren erdian dago». «Argitasun batzuen aurrean fidakaitz ez izatea eskatuko nuke». «Nekez aurkituko genuke bere toponimia osoa bertako hizkuntzaz azalgarri duen hizkuntzarik». «Heterogeneoa dena bereizteko, eta heterogeneoa dena batzeko joera dugu». L. MICHELENA.

«Ehiza zakurraren astuzia, burua zuritzeko trebetasuna, eta tradizioaren aurrean ikasle izateko apaltasun eta maitasuna dira biltzaileak premiazkoak dituen kalitateak» E. MOREU-REY.

Gauza hauek eta beste entzun ahal izan eta gero Arabako Errioxara itzuli bat egin genuen, bertako sukaldaritza ere dastatu ahal izateko. Lagunen arteko giroan amaitu zen I. Toponimia Jardunaldi hauen lehendabiziko ekitaldia. Hurrengoa laster dadila.

Artzapezak baino. Guk erabiltzen dugun edizioak 55 orrialde ditu. Horietarik 19 erlijio arazoez osaturik daude. Hots, heren bat baino gehiago, argitasun hau gogoan izan behar dugu liburua xede didaktikoa erakusteko.

Proporzio ttikiago da Juan Ruizen liburuan. «El libro de Buen amor»ek dituen 1728 ahapaldietatik, ez dira heltzen 150-era erlijio gaiezkoak; hots, hamarretik bat ere ez.

Halere, Juan Ruizen liburuan oso nabari da erlijio sentimendua. Ama Birjinari eskaintzen dizkion olerkiak eta bere gogoetak «Todo es vanidad menos amar a Dios»(16) bene benetakoak dira. Sentimendu hori erotismoarekin nahasirik bazegoen ere, bere haragitan aingeru onaren eta txarraren eragina sumatzen zuelako da.

Biotan oso zabala dugu Ama Birjinari Eskaintzen zaion zatia. Juan Ruizek erlijio gaiari ematen dizkion 147 ahapaldietatik (estu estu harturik 113 izango lirateke), 75 Ama Birjinaren poz eta nahigabeei eskainiak daude. Hots, erlijio gaiaren erdia baino gehiago. Artzapezaren garaian Ama Birjinarenganako eraspentak zuen pisua adierazten digu, liburua herri arruntarentzat egina bait zegoen.

Interesantea izango litzateke ikustea ze puntu azaltzen dituen Artzapezak Ama Birjinarekiko olerkietan; XV. gizaldiko herriaren teologia mariarraren ikuspegi jakingarria emango ligukete.

Berdin samarra da proportzioa Etxepareren olerkietan. 290 ahapaldie'tatik (liburu osoan) 44 Zeruko Amaren alabantzan eginak daude. Hots, %15. Hau da, erlijio gaietatik (lan osoaren % 35) erdia Ama Birjinarekikoa dugu.

Bada, halabaina, desberdintasunik hemen ere. Artzapezak ongi bereizten ditu erlijiozko gaiak maitasun gaietatik, eta beraz, Ama Birjinaren deboziotik.

Etxeparek ez. 33ahapalditan hedatzen den «Amorosen gaztiguya» olerkian, bost lehenak bakarrik dira maitasunari loturik. seigarrenean Ama Birjina laudatzen hasten da, bera omen da eta, maitaleen artean zintzoena, eta hortan segitzen du olerkia bukatu arte.(17)

Beste olerki batetan (hoberenetakoan), «Emazten fabore» olerkian, alegia (lehentxoago esan dugu zerbait olerki honi buruz) emakumeen alde zenbait frogantza agertzen du. Horien artean Ama Birjina: bera emakumeen bikaintasuna sinesteko exenplurik egokiena.(18)

Bi olerkarien arteko diferentziak

Hurbil gaitezen orain bi olerkarien arteko bereizitasunetara. Apez bien arteko berdintasunak azpimarratu arren, alderdi askotan oso bereiz bait dira.

Juan Ruiz Erdi Aroko olerkaria dugu. Etxepare Errenazimenduan oso osorik dago.

Etxepare zoraturik dago inprentaren aurkikuntzagatik. Herriko hizkuntzen aldeko bere zaletasunak ere errenazimenduaren giroa salatzen du, orduan hizkuntza klasikoekin batera tokian tokiko hizkerak ere oso estimatuak izan bait ziren. Kontzientziaz horrek fruitu onak ekarri zituen. Alde batetik gramatika eta hiztegiak. Bestetik literaturaren loraketa dizdiratsua.

Etxeparek bazuen honetaz eritzirik eta hitzaurrean azaltzen duen bezala, lanaren xede nagusia lingua navarrorum goratzea da.(19)

Hitzaurrean ez ezik, bere azken bi olerkietan ere, biak euskarari buruzkoak, Euskalerriko hizkuntzari zion maitasuna eta haren euskal kontzientzia ikus daitezke.(20)

Beste puntu batetan ere bereizten dira Artzapeza eta Europako hizkuntzarik zaharrenetakoaren laudatzailea. Emakumeari buruzko puntuan.

Artzapeza bere garaiko herritarra da eta hain zuzen ere, garai hartan emakumearen aurkako giroa zegoen. Boccacciok eta Talaberako Artzapezak hurrengo gizardian emakumearen aurkako idazkintzan jarraituko dute.

La Celestina liburuan ere, zeharka eta azalazpitik bada ere, eritzi fidakaitza nabari da emakumearen nortasunaz. Oroit ditzagun, adibidez, nolako gaizkiesanak isurtzen dituen Sempronio lehengo Autoan, Calistok Melibeari egiten dizkion alabantzak entzunda gero.(21)

Hitako Artzapeza gizardi batez baino gehiagoz aurreratu zitzairen bi gaztelar hauei. Egia da, misoginia hori eziturik datorrela bere umore onez. Baina emakumeenganako gutiestea hor dago agerian.

Emakume ttikien bertuteak eta abantailak goratzerakoan, azken ahapaldiak honela bukatzen du:

«Del mal, tomar lo menos: díselo el sabidor.
Por end´ de las mugeres la menor es mijor!»(22)

Etxeparengan ez dugu horrelakorik ezertxo ere aurkituko. Bere olerki guztietan hitzxo bat ere ez emakumeak iraintzeko.

Aitzitik, lehen ere esan dugu bere olerkietatik onenetariko bat andereak goratzeko idatzi duela. Etxepare hemen ere erabat errenazimenduaren seme dugu. Arrazoiak pilatzen ditu haien alde. Haiek eman digute sortzea, haiek edoskitzeko bularrak eskaini, haiek zaintzen gaituzte eri gaudelarik, beraien gabe etxea triste eta zikin bilakutzen da, gizonen aldean askoz zintzoago dira ezkontitza gordetzen, bakan dira tentatzaile. Jainkoa bera ere emakume batez maitemindu zen. Eta munduan ez dago emakume bat besoetan edukitzea baino gauza hobeagorik.(23)

Metrika

Bukatu baino lehenago ohar batzuk metrikari buruz. Etxeparek, bere azken bi olerkietan ezik, puntu berdinetako «cuaderna via» erabiltzen du (24). Artzapezak ere oso sarri erabiltzen du metrika hori.

Halere, neurria ez da berdina bi olerkariengan. Etxeparek ia beti 15 silabatakoak erabiltzen ditu, lau pasa-une egiten dituelarik: 4/4//4/3//.(25)

Juan Ruizengan, berriz, gehienetan 14 silabatako alexandrinoa eta 16-koa.(26)

Azken hitzak

Bi olerkarien arteko diferentzia nagusia haunditasunean datza.

Artzapezaren lana erraldoiarena da; haren sorketak gizaldi osoari heldu eta fruituz betetzen du. Arrazoi ez esan zuen Menendez y Pelayok El libro del Buen Amor «la Comedia Humana del siglo XIV» dela.(27)

Halaxe da, izan ere, lan horretan zibilizazio osoa dago erretrataturik: elizgizonak eta beren gorputzak saltzen dituzten emakumeak, agintariak eta herri arrunta, aberatsak eta behartsuak, santuak eta pekatariak, hamalagarren gizaldiko klase guztietako pertsonaiak.

Etxeparez den bezanbatean ezin holakorik esan. Haren lana murriz, urri da? Aipatzen dituen erlijio eta maitasunezko gaiak Artzapezak baino era inpersonalagoz erabiltzen ditu.

Artzapezaren lanaren aldean, Etxeparerena ñañoarena da. Ezin hau idoro bizioei buruzko tratadoak (28), Juan Ruizek horren ondo ederki jantzen dituen exenplu eta apologoak(29), mendietan zeharreko ibilaldiak (30), haragi eta izpirituaren arteko borroka sinbolikoak.(31)

Bien arteko berdintasunak, denera jota, urri dira berezitasunen ondoan.

Oharrak

- (1) MICHELENA, Luis: Historia de la literatura vasca, Ediciones Minotauro, Madrid 1960, 47 orr.
- (2) JUAN RUIZ, Arcipreste de Hita: Libro de Buen Amor, Espasa Calpe, Clasicos Castellanos. Madrid 1963, 2. alea. 1 hurr. (Ahapaldiak aipatuko ditugu Libro de Buen Amor-ez ari garenean). DETXEPARE, bernard: Olerkiak, Edic. Edili, Donostia, 1968, 118 orr.
- (3) Petri Abaelardi operum pars prima. Epistolae: «Saepius ad sinus quam ad libros reducebantur manus...» 114 hurr. Migne, P.L. Saec. XII, 178 alea. Arcipreste de Talavera o Corbacho, Clasicos Castalia, Madrid 1970, irakur adibidez 163 hurr.
- (4) ARTECHE, José de: Saint-Cyran. De caracteriología vasca, Zarauz 1.958. Ikus: LHANDE, P.: Le pays basque á vol d'oiseau, Paris 1925, 161-162 orr.
- (5) Etxepare, aip. lib., 20. orr.
- (6) l.b. 22 orr.
- (7) l.b. 76 orr.
- (8) aip. lib. 71 orr.
- (9) l. berean 1
- (10) l.b. 1683
- (11) aip. lib. 118 orr.
- (12) l.b. 76 orr.
- (13) a.l. 1049-1067
- (14) a.l. 32 orr.
- (15) a.l. 1048
- (16) l.b. 105-114
- (17) a.l. 65. hurr.
- (18) l.b. 74. orr.
- (19) l.b. 20 orr.
- (20) l.b. Irakur 126, 130 orr.
- (21) ROJAS, Fernando de: La Celestina, Edición de Bruno Mario Damiani, Edic. Cátedra, Madrid 1.974, 62 orr
- (22) a.l. 1617 c, d.
- (23) a.l. 72 orr.
- (24) ALTUNA, Francisco M.: Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación, Mensajero, Bilbao 1979.
- (25) l.b. 25 orr.
- (26) COROMINAS, Joan: Libro de Buen Amor, Gredos, Madrid 1.967, 39 hurr.
- (27) Antología de Poetas Líricos Castellanos. Tomo III, Madrid 1.892, LIII-LIV.
- (28) a.l. 217-321
- (29) l.b. 174-753
- (30) l.b. 950-1042
- (31) l.b. 372-652; 1067-1315

DE SAUSSURE, FERDINAND: Curso de Lingüística General
Ed. Losada, Buenos Aires, 1945

Liburu honen bi atalen itzulpen dira hurrengo orriak:
«Zeinu linguistikoaren hautazkotasuna»
«Hautazko absolutua eta hautazko erlatiboa»

Oharra:

Termino linguistikoak UZEI-ren HIZKUNTZALARITZA
hiztegitik hartu dira.

Gai honi loturik dauden bi testu:

BENVENISTE, Emile: Problemas de Lingüística General
S. XXI editores, Mexico, 1974
Kapit.: «Naturaleza del signo lingüístico»

ALONSO, Dámaso: Poesía Española
Ed. Gredos, Madrid, 1966
Kapit.: «Significante y significado»

HAUTAZKO ABSOLUTUA ETA HAUTAZKO ERLATIBOA

Zeinuaren hautazkotasun honek ez digu galerazten hizkuntza bakoitzean errotik hautazkoa dena, hots; motibogabea, erlatiboki hautazkoa denetik bereiztea. Zeinuen atal bat da bakarrik absolutuki hautazkoa; beste zeinu batzuetan, hautazkotasun maila desberdinak bereizteko aukera ematen digun fenomeno batek parte hartzen du: zeinua erlatiboki motibatua izan daiteke.

Horrela, **hoge**i motibogabea da, baina **hogeitabost** ez dago maila berean, osatzen duten terminoak eta berari loturik dauden beste batzuk, adibidez: **bost**, **hamabost**, hogeimila, etab. gogoratzen dituelako; banaka hartuz, hogei eta **bost** hamar-en maila berdinean daude, baina hogeitabost motibazio erlatiboaren kasu bat da. Gauza bera gertatzen da madariondo-rekin: madari hitz bakuna gogoratzen digu, eta -ondo-k sagarrondo, intzaurrondo, etab. Dakarzkigu burura; ez da hori gertatzen **pago**, **haritz**, **arte**, etab. Hitzekin. Gonbara ditzagun espainieraz pastor, guztiz motibogabea, eta **vaquero**, erlatiboki motibatua; berdin bikote frantses hauekin: geôle eta cachot, hache eta couperet, **concierge** eta **portier**, **jadis** eta **autrefois**, **souvent** eta fréquem-

ment, aveugle eta boiteux, sourd eta bossu, second eta deuxième, alemanez **Laub** eta fr. feuillage, fr. métier eta al. Handwerk (espainieraz granuja eta sinvergüenza, gabán eta sobretodo). **Ships** 'untziak' plural ingelesak bere eraketagatik sail guzti hau dakarkigu burura: **flags**, birds, books, etab., baina **men** 'gizonak', edo sheep 'aharriak' ez dizkigute gogoraten. Grekoz dósō 'emango dut' hitzak etorkizuna adierazten du, lúsō, stēsō, túsō, e.a.-ekin asoziatzen dugulako. **Eimi** 'joango naiz', ordea, erabat isolaturik dago.

Ez da momentu egokia kasu bakoitzean motibazio zerk eragiten duen jakiteko, baina analisi sintagmatikoa zenbat eta errexagoa den eta azpiunitateen zentzua zenbat eta nabariagoa den, motibazioa osoago izango da. Horrela, **pagadi**, harizti, **sagasti**, etab. hitzetan, elementu formatiboak nabariak badira ere, badaude beste batzuk, zeinetan esanahia iluna etahutsa den; zein neurritan da -ot atzikia zentzudun elementu bat cachot hitzean? Fr. **coutelas**, **fatras**, **platras**, canevas bezalako terminoak erlazionatuz, -as sustantiboeti bereziki dagokien elementu formatibo bat dela sumatzen dugu, baina ezin dezakegu modu zehatzago batetan definitu. Bestalde, kasu argienetan ere, motibazioa ez da inoiz absolutua. Alde batetik, osagaiak hautzakoak dira (**hoge**i eta bost hogeitabost-en), eta bestetik, termino osoaren balioa ez da inoiz osagaien balioen baturaren berdina: paga x di eta paga + di ez dira berdinak.(1)

Fenomenoari dagokionez, aurreko paragrafoan adierazitako hastapenek esplikatzan dute: erlatiboki motibatuen nozioak hau inplikatzan du: 1., ematen zaigun terminoaren analisisa, beraz, erlazio sintagmatiko bat: 2., termino baten edo batzuren oroipena, beraz, elkargo erlazio bat. Hau, edozein terminok ideia baten adierazpen izateko jarraitzen duen mekanismoa besterik ez da. Honaino, unitateak balio bezala agertzen zaizkigu, hots: sistema baten elementu bezala, eta guk, batez ere beren arteko oposizioetan kontsideratu ditugu; orain, lotzen dituzten elkarkidetzak; hauek dira hautazkotasuna mugatzen dutenak. Hogeitasei elkarkide da asoziatiboki hogeitabost, hogeitalau, hogeimila, etab.-ekin, eta sintagmatikoki bere elementu diren hogei eta sei-rekin. Erlazio bikoitz honek, bere balioaren atal bat ematen dio.

	Latinf.	Grekoak	Latinf.	Grekoak	Latinf.	Grekoak	Latinf.	Grekoak
1.	a	Α α	Α	Α	Α	Α	Α	Α
2.	b	Β β	Β	Β	Β	Β	Β	Β
3.	g	Γ γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
4.	d	Δ δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
5.	h	Η η	Η	Η	Η	Η	Η	Η
6.	w	Ϝ ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ
7.	z	Ζ ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
8.	j	Ι ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
9.	l	Λ λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
10.	y	Υ υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ
11.	k	Κ κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
12.	l	Λ λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
13.	m	Μ μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ
14.	n	Ν ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
15.	s	Ξ ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
16.	á	Ο ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
17.	p	Π π	Π	Π	Π	Π	Π	Π
18.	φ	Φ φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ
19.	q	Ψ ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
20.	r	Ρ ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
21.	ε	Σ σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ
22.	í	Τ τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ

Gure ustez, hizkuntza sistema bezala hartuz, berari dagokion guziari linguistek oso kontuan hartzen ez duten ikuspuntu honetatik heldu behar zaio: hautazkoaren mugatasuna. Oinharri posible onena da. Hizkuntzaren sistema oro, irrazionala den zeinuaren hautazkotasunean oinharritzen da, eta hau murrizketarik gabe aplikatuz, izugarritzko konplikaziora helduko ginateke; baina izpirituak ordena eta erregularitasun hastapen bat sartzen du zeinu masaren atal batzutan, eta hori da erlatiboki motibatuen eginkizuna. Hizkuntzaren mekanismoa guztiz razionala balitz, posible litzateke hizkuntza bere baitan aztertzea; baina berez kaotikoa den sistema baten egokitze partzial bat besterik ez denez, hizkuntzaren izaera berak inposatzen duen ikuspuntua hartzen da, eta mekanismo hori hautazkoaren mugatze bat bezala aztertzen dugu.

Motibatua den hitzik ez duen hizkuntzarik ez dago; bestalde, ezin dezakegu dena motibatua duen hizkuntza bat pentsa, hau, definizioz ez bait da posible. Bi muga hauen artean —gutxienezko erakuntza eta gutxienezko hautazkotasuna— barietate posible guziak aurkitzen dira. Mintzaira desberdinek bi motatako elementuak dituzte beti —guztiz hautakoak eta erlatiboki motibatuak—, baina oso proportzio aldakorretan; hau ezaugarri garrantzitsu bat da, eta kontuan har daiteke hizkuntzen sailkapenean.

Zentzu batetan —estrematu behar ez dena, baina oposizio honen forma bat nabarmen egiten duena— esan liteke atal motibogabea maximoa duten hizkuntzak lexikologikoak direla. Honek ez du esan nahi «lexiko» eta «hautazko» alde batetik eta «gramatika» eta «motibazio erlatiboa» bestetik sinonimoak direnik, baina badute bien arteko erkide den zerbait. Bi polokin gonbara ditzakegu, eta hauen artean mugituko litzateke sistema; hizkuntzaren mugimendua banatua duten bi aurkako korrante bezala: tresna lexikologikoa, zeinu motibogabea, erabiltzeko joera, eta tresna gramatikalari emandako preferentzia, hots; eraikuntza erregelari. Argia da adibidez, ingelesak alemanak baino leku gehiago ematen diola motibogabeari; ultralexikologiko dei dezakeguna txinera da; indoeuropearra eta sanskritoa aldiz, ultragramatikalak dira. Hizkuntza baten barruan, bere bilakabide guzia, motibatutik hautazkora eta hautazkotik motibaturako mugitze bat bezala adieraz dezakegu; gorabehera honen ondorioa zeinu kategoria bi hauen proportzioa aldatzea izaten da. Horrela, frantsesa latinarengandik bereizten da (beste gauza batzuren artean), hautazkotasunaren neurrigabeko gehitzeagatik: latinez **inimicus** hitzak **in** eta **amicus** gogoratzen badizkigu, **ennemi** ez dago motibatua; hautazko absolutuan sartu zen, bestalde, zeinu linguistikoaren oinarrizko berezitasun dena. Aldaketa hori adibide askotan topa dezakegu: cfr.: *constāre* (*stāre*) = fr. *coûter* (esp. *costar*), *fabrica* (*faber*):fr. *forge* (esp. *fragua*), *magister* (*magis*): *maitre* (esp. *maestro*), **berbícārius** (*berbíc*): **berger**, etab. Aldaketa hauek oso itxura berezia ematen diote frantsesari.

MIREIA URANGA

- (1) Pagadi, bi azpiunitatetan bana dezakegu (*paga-di*), baina ez elkartzen diren bi atal independente bezala (*paga + di*). Produktu bat da, bi elementu erkideren konbinaketa, eta unitate handiago baten jasaten duten elkarrekintzagatik bakarrik dute balioa (*paga x di*).

Maskaradakoekin hizketan

PATXI AIARZA

Maskarada taldea 1.980. urtean jaio zen eta orduz gero euskal antzerkia, hau da, euskaraz egindako teatroa landu du soil soilik, etengabe eta era profesional batean, euskaraz egiten duen teatro talde ia bakarra delarik.

Hauexek dira Maskaradaren lanaren helburu inportanteenak: antzerki euskalduna, gure herrian errotua, komunikagarria eta gaurkotua egitea, bai eta, jakina, euskal ikuslegoa sortarazi eta bultzatzea ere.

Orain dela gutxi Patxo Telleria, «MASKARADA» izeneko taldearen partaide denarekin berba egiteko aukera izan genuen. Hastapenetan omen dagoen antzerki mundu horri hurbilketa bat egin nahi izan diogu, inguratzen duen problematika, eta Euskal Herrian daukan egoera larria argitzeko asmoz.

Legezko elkarrizketetan gertatzen den bezala, «dukados» pakete bat eta kafesne biren laguntzaz...

ENSEIU.: Kaixo Patxo!

PATXO.: Aupa!

E.: Hitz laburretan esanda, zeintzuk izan dira MASKARADA-ren jaiotze, eboluzio, eta zergaitiak?

P.: MASKARADA taldea orain dela bost urte jaio zen, Bilbon ospe handia zuen «COMICOS DE LA LENGUA» taldearen ondorioz. Talde hori desegin zen eta handik bi talde berri sortu ziren; bata «KARRAKA» eta bestea «MASKARADA».

E.: Eta: eboluzioa?

P.: Hasieran ez geneukan inolako azpiegiturarik eta umeentzako antzerkia egiten hasi ginen. MASKARADA-ren bokazio bat beti izan da kale antzerkia egitea, baina Euskal Herriko forma parateatraletan oinarritua, hau da, Iparraldeko ihauteriak, maskaradak eta abar... Honen ondorio bezala sortu zen bere momentuan oso arrakasta handia izan zuen kale montai bat, «Pantartz» izeneko hain zuzen. Honekin batera, Bernardo Atxagaren ipuin baten adaptazioa egin zuen MASKARADA-k, «Jimmy Pottolo eta zapataria». Hurrengo obrarako idazle honen beste testu bat hautatu genuen «Logalea zeukan ekilibristaren kasua», eta panpinez, eta argi beltzez baliatu ginen obra hau errepresentatzeko. Gauza bera suertatu zen gure hirugarren lana izan zenarekin, «Danbor Majikoa». Oraingo honetan, Gianri Rodari-ren ipuin bat hartu genuen oinarritzat. Ordurako planteatua genien gure buruei helduentzako obra bat egitea. Autore ospetsu bat bilatzen saiatu ginen eta Dario Fo aukeratu genuen ze une hartan nahiko ezaguna bait zen. Ahalegin handiak egin ondoren, «Pistolaren begi zuri beltzak» eszenatokira eraman genuen.

E.: Obra honek arrakasta handia izan zuen, eta oker ez banago, 75 emanalditik gora egin ziren. Nolabait ere bete egin ziren zeuen helburu eta handinahiak?

P.: Bai, baina froga bat besterik ez zen izan; gure benetako helburua beste teatro mota bat zen, Euskal Herrian gertatzen diren gauzak kontatzea bertoko egileak erabiliz. Ideia honekin eta Bernardo Atxaga-k egindako itzulpe-naren laguntzaz, Mark Legasse-n liburu baten adaptazioa egin genuen.

- E.: Taldearen eboluzioa zein den ikusi ondoren, gaur egun non kokatzen da MASKARADA? Goi mailako taldea kontsideratu ahal liteke?
- P.: Guk egunkarietan mota guztietako kritikak jaso ditugu, bai gogorrek eta baita onegiak ere. Estatu mailan oso talde onak aurki daitezke, adibidez, «Els Joglars» edo «Dagoll Dagonn». Euskal Herriari dagokionez, nik esango nuke nahiko maila altuan gaudela eta horretaz aparte, geu garela profesional bakarrak.
- E.: Patxo, nola definituko zenuke Euskal Herriko taldeekin daukauen erlazioa?
- P.: Nik bereizketa bat egingo nuke; alde batetik euskaraz egiten dutenak, eta bestetik erdaldunak. Lehenengoak E.A.T.B. (Euskal Antzerki Taldeen Biltzarrea) federakunde baturik daude, eta bestea, «Coordinadora de grupos de teatro profesional» delako honen barruan elkartzeko dira. Hor daude «KARRAKA», «GEROA», «TARIMA» eta beste batzu. Hasieran koordinakunde horretan egon ginen, baina gure beharrak eta eskakizunak desberdinak zirenez, batez ere euskararena, alde egin genuen. Modu berean esan behar dut E.A.T.B.-k koordinakunde horrek baino indar gutxiago daukala, eta jakina, zirkuitoak antolatzeke gure posibilitateak murriztagoak dira.
- E.: Zuk esan duzunaren arabera, kontaiezaguz nola ikusten dituzun Iparralde eta Hegoaldearen arteko harremanak.
- P.: Bueno, lehen aipatu dugun federakunde horretan (E.A.T.B.) mugaz beste aldeko talde batzuk badaude, eta harreman nahiko estuak ditugu. Gertatzen dena da, beren antzerkia pixka bat desberdina (pobreagoa?) dela. Lagun talde batzuk izaten dira, ia ia ez dute dirurik eskatzen (afari bat edo...), larunbatetan bakarrik ematen dituzte emanaldiak... ez dakit, beste mundu bat da. Dena den, gogoan euki behar dugu Iparraldeko teatro egile ospetsu den Daniel Landart, bera izan bait zen E.A.T.B. sortu zuena. Hortaz aparte, gurekin harremanetan dagoen federakunde propioa ere badute.
- E.: Nahi ta nahi ez, euskal antzerkiaren etorkizuna aipatu beharrean gaude. Zer deritzozu etorkizun horri?
- P.: Nik uste dut orain arte emandako urratsak zizakadura modukoak izan direla. Duda barik, euskal teatroaren etorkizuna kalitatearen hobekuntzan datza. Musika arloan gertatu den bezala, hasieran testigutza politiko baten isla zen, baina gero hobetu egin da kalitatezko exijentzia bategatik. Beraz, geurea kalitatearen aldeko apustu bat da.
- E.: Eta MASKARADA-ri dagokionez?
- P.: Nire ustez, arazoa argi ta garbi dago; instituzioekiko harremanak argitu egin behar dira, esan behar digute euskal teatroa bultzatu nahi duten, eta, bestela, beste bidetatik jo beharko dugu.
- E.: Nolabait zuk emandako erantzunaz pentsa daiteke gaur egun ematen diren subentzioak ez direla nahiko.

- P.: Betidanik kultura mailan ematen diren subentzioak eskasak dira. Gure problema nagusia euskaraz egitea da. Guk beti esan dugu euskal antzerkiak beste edozerk baino babes handiagoa behar duela. Adibidez, guk aurten 3 miloi jaso dugu eta hurrengoak, KARRAKA-k hain zuzen, 2 miloi. Irudi publikoaren aldetik, pribilejiatuak bezala geratu omen gara, baina hau ez da egia. Subentzioa lortu duen eta euskaraz egiten duen talde bakarra geu gara, eta hau bai dela penagarria. Horretaz gain, ezin dugu konparatu zenbat bultzatzen den euskal teatroa eta zenbat erderazkoa.
- E.: Antzestu duzuen azken obra, «Gaztibeltzaren Karabinak» hain zuzen, gure hizkuntzaren egoerari itxaropen kanta bat egiten dio. Honek jarrera konkretu bat planteatzen du. Hurrengo proiektuak ildo honetatik abiatuko dira?
- P.: Oraingoan, euskararen aldeko garrasi bat izan da, errebelio kantu bat, hurrengorako seguraski kreaio kolektibo bat egingo dugu, Euskal Herriko edozein herritako jai egun baten analisia, adibidez.
- E.: Zorte on izan eta eskerrikasko Patxo.
- P.: Zuei.

POEMAZ

ARLOTEAK

lxil, ixilik, bakarrik paseatzen
porlanezko bidetik;
ametsetan.

Etorriko den haizearen
autopistak,
plazaren berbontzi gogotsuen
lagunak,
tren zaharinen printze
ahaztuak.

Kaleko potxongoetan
euren buruak bilatzen
urruntzen dira.

GORRI

Astelehen euritsuen ikuslea,
isiltasunaren munduko atezaina,
nire burura zatozkit
behin eta berriro.

Barruan daukagunaren ispilua
zertan ari zara jendearen begiradapean?

Maite zaitut ez bakarrik zarenagaitik,
baizik zurekin nagoenean,
garen guztiagatik.

GORRI

ARRANO URDINA

Iparraldeko haizearen maitale,
altueren dantzari,
eraman nazazu zurekin, zalantzak bezala,
hemendik hara,
orain bai, geroxeago ez
inoiz ote?

GORRI

«UNDURAIN ANDERIAREN KANTA» EDO «MAITIA, NUN ZIRA ?»
BALADAREN AZTERKETA SEMIOLOGIKOA

O. SARRERA MODURA

Oinarritzat, Aita Onaindiaren «Mila euskal-olerki eder» liburuan agertzen den poema hartu dot.

11. UNDURAIN ANDERIAREN KANTA

Kantari au, Peru Undurain aitor-semblearen alaba, Haux'en (S) jaiotzan, 1701'ko azilak 6'an. Ondorez aberatsa zalako, izan eban nogaz ezkondu; baiña guztien artean Mikel Reyau-Laruns eskutari ta legegizon argiari ezkon-itza emon eutsan. Etzan au aitaren begiko, ta alabea asmu ortatik aldenitzeko, lekaima-komentu baten sar-azo eban. Alan be lortu ezin nai eban; ta azkenik, 1727'an, maitale biak ezkondu ziran, ta aitak bere alabeari parkatu eutson. Ikus Jaurgain, RIEV, 1909, 456 or. Olerki samur polita.

«Maitia, nun zira?
 Nik etzutut ikusten,
 ez befirik jakiten;
 nurat galdü zira?
 Ala, kanbiatu da zure deseña?
 Hitz eman zenereitan,
 ez behin, bai befitan,
 enia zinela.

—Oikua nüzü,
 enuzu kanbiatu,
 bihotzian beinin hartü,
 eta zü maitatu.

Aita jeloskor batek dizu kausatu,
 zure ikustetik,
 geiago mintzatzetik
 hark nizü pribatu.

—Aita jeloskoña!
 Zuk alaba igofi,
 arauz ene ihesi,
 komenta hartara!
 Ar'eta ez ahal da sarturen serora;
 fede bedera dugu,
 alkañi eman tugu,
 gauza segura da.

—Zamariz iganik,
 jin' zazkit ikustera,
 ene kontsolatzera,
 aitaren ixilik.

Hogei eta lau urte batizit beterik:
 urte baten burian,
 nik eztiket ordian
 aitaren axolik.

Alaba diener
 e'áneren² dit orori:
 so'gidaziet eni,
 beha en'e'áner:
 «Gazteio direlarik untsa⁸ diziplina;
 handitu direnian,
 berant date ordian,
 nik ba-dakit untsa».

1) etofi; 2) esan; 3) ondo.

Beste bertsio bitan arakatu ondoren ñabardura batzuk komentatuko ditut has-terakoan. Bata, Jean de Jurgain-en artikulu bat dogu, 1.909.eko RIEV aldizkarian da-torrena hain zuzen be. Bestea, Karmelo Etxenagusia-ren «Iparraldeko euskal idaz-leak» liburuan dakuskeguna.

Jean de Jurgainek bere artikuluan dinoanez ez dakigu zehaztasun handiaz Gus-tave d' Uhart baroiak idatzi ebanentz. Gizon honen tituluak adierazten deuskunez sendi noble batekoa genuen eta ezaguna da oso ospetsuak zirela Behenafarroan. D'Uhart baroia bera, Prades herriskatxoan suprefeta izan zen 1.825. urtean. Ingurue-tako jendeak d' Uhartek eginak zirela esaten eban, bere liburuetan agertutako poe-mak. Guri dagokiguna hain zuzen, Atharratzeko pertsona bati hartuta ei dago eta la-gun honek Undurainen gertatutakoa zela inoan.

Begiratu daiguzan orain bertsio honeen aldeak, nabari nabariak edo funtsez-koak ez diren arren.

2. ahapaldian Etxenagusiak zera dakar: «Bihotzian beinin sartü»; beste ber-tsio biek «sartü»-ren ordez «hartü» dakarre. Aldea ez da arras garrantzitsua baina «sartü» hitzak hobeto egiten dau puntua bertso luzearekin eta «hartü» hitzak artera-goko bertsoekin. Zentzu aldetik, aldaketatxoa ez. deritxot garrantzitsua denik.

3. ahapaldiko 5. bertsoan Onaindiak «Ar' eta...»-z hasten dau besteek «Agian»-ez hasten daben modura. Aita Onaindiarena denez oinarria, bere bertsioak badauka balio berezi bat aliterazioan, inguruko hotsak kontutan hartzen baldin bado-guz: «komentu hartara / Ar' eta ez ahal da sarturen serora». Honetaz aparte beste bitxikeria bat azken bertsoan; Jurgainek eta Etxenagusiak «gaiza» bariantea dakarki-gue «gauza»-ren ordez.

Onaindiaren liburuak 5 ahapaldi-bakarrrik ekarri arren, F. Michel eta A. Irigara-ray-ren «Poesias populares de los vascos» liburuak 6. bat be badakar eta berau izan dau iturri Karmelo Etxenagusiak:

Ez dakit jakitatez
 Bainan bai segur ustez
 Erranik xori batek,
 Bi presuna direnian agrados elgarren
 Ez dela probetxurik heier deusik erranez
 Ez kontra eginez,
 Pietate hala direnez.

Esanahiaren aldetik, 5. ahapaldiaren jarraipena genuke. Azterketarako baztertu egingo dogu ia guztiz, baina historia, baladaren historia, ulertzeko interesgarri irudi-tzen jatanez aitamenen bat egitea ez sobera gertatuko.

I. AZTERKETA SEMIOLOGIKOA

1. DISKURTSOA

A) HIZKUNTZA FORMULISTIKOA

Poema honek nahiko zehatz betetzen ditu baladen ezaugarri nagusiak alde honetatik begiraturaz. Gainera ikusiz, argi eta garbi dago aditzaren maiztasuna handia dela, bertso gehienetan agertzen jakulako. Honen ondorioz edo, izenak eta adjetiboak oso urri dira.

Baladaren azterketa estilistiko batetan ikusuko litzakeenez, esan beharra dago hemen ere, errepikapen, paralelismo eta kontrajarpenak ugari direla.

Formula gehigarria edo «X/X eta Y» deritxaguna ez jaku hemen horren azalean itxuratzen baina hala ere antzekoren bat badaukagu.

Zenbaki jokoren bat be badago ohi denez, eta kasu honetan zantzu handiduna.

Hitz unibertsalen erabilera be ohizkoa izanik, honako honetan oso adierazgarria da, aurrerago besteen artan azalduko dodanez.

B) TRIPLIKAZIOA

Gure baladan 4 ikertuko ditut, batzuk besteak baino argiago ikusi ahal badira ere.

Lehenengoa, 1. ahapaldian igarri daiteke, galderetan hain zuzen: «maitia, nun zira /.../ nurat galdü zira? / Ala, kanbiatu da zure deseña?». Honelan tentsioa mantendu egiten da edo hobeto esanez handitu ere: hasieran galdera soila eta orokorra dogu, non?; hurrengoan galdua den ala ez eta nora konketuago jakin gura dau mutilak; eta azkenez zergaitiaren jakin-minak eraginda, bera —mutila— neskak itzi dauanentz jakiteko itauna zuzen zuzena da, ia planik aldatu ete dauan galdetzen deutso eta. Beraz, progresioaren hazkundera ezin leteke hemen ukatu.

Bigarrena, ahapaldien artean jazotzen jaku: 1., 2. eta 4. Ahapaldien artean zehazki: «Nik etzutut ikusten /.../ zure ikustetik /.../ jin zazkit ikustera /». Esanahi ezberdinez erabiltzen dira elementuok hiru kasuetan: lehenengoak gertatzen dena azaltzen dau; bigarrenak eginbehar bortxatu bat erakusten deusku, neska halabeharturik dago aitak agindutakoa betetzera; eta hirugarrenak aurreko aginduari ez deutso kasurik egingo eta maitaleek nahi daben egoera lortuko dabe. Triplikazio honek historiaren aurrerapena markatzen dau, urratsez urrats.

Hirugarrena, 2. ahapaldian dago kokaturik. Neskak mutilaren itaunari erantzun argi baino argiago emon asmoz sortzen da: «Oikua nüzü / enuzu kanbiatu / .../ eta zü maitatu /». Honelan ez dago zalantzarik amodioaren korrespondentziak.

Laugarrena azkenez, 5. ahapaldian ageri jaku eta bere eginkizuna deiarena da; hau da; danak adi jartzea esango diren hitzei; neskaren aitak dinoenaz eta bere esperientzia argitaratu gura leuke ondorio antzera: «eränen dit orori: / so'gidaziet eni, / beha en' eraner: /».

D) ZANTZUAK EDO INDIZIOAK.

1. ahap. deseina kanbiatzeak, mutila iztearen zantzua dogu. Orduko garaietan —eta gaur bertan ere— aberatsek batez be, senarra edo emaztea aukeratzeko nahasteak ebezan, euren gurariekaitik eta sendiak behartuta agintzen ebezanekaitik.

Aita jeloskorra alabaren babesle sutsua izango dogu eta beraz, suingaiaren aurka hasieratik ari izango dena.

Komentuak badauka hemen nire ustez egite argi bat. Komentua gordelekua da, arriskutik bebesteko toki aproposa edozein alaba edo neska. Etxeak besteko zihurtasuna euki daikeen txokoa dogu edo handiagokoa beharbada ze alaba serora sartuko balitz birjintasuna jagoteko posibilitadea handiagotu egingo litzateke, hauxe izanik azken batean aitaren gogoa, berarentzat bakarrik ezin baldin badau izan alaba kuttuna.

25 urteak zantzu zehatza dira heldutasunera iristeko eta gurasoen menpetik aske geratzeko. Hango ekanduetan eta orduko garaietan hau ei zen adin angusia. Honexegaitik gero aitaren mezuan gaztetxoei bidea erakusteko esaten da, handitzen dezan ezin baita zuhaitz okerra arteztu.

Honegaz amaitzeko, zantzu baino zioa edo motiboa litzatekeen «zamariz iganik» azaldu nahi neuke. Ohi denez ekintza seksualaren motiboa izaten da, eta nire ustez hauxe da hemen ere daukan funtzioa; are gehiago «ene konsolatzera, / aitare ixilik» dinoanean neskak. Honekin gazteek aitaren boterea deuseztu egiten dabe, askatasunaren deiarra bihurtuz euren ekintza.

2. SEKUENTZIAK

Poema honen intriga eta fabula bardinak direnez aztertu daiguzan ondoren sekuentziak:

- (A) M -----→ N Galdera. Neskak bere garaian
(mutila) (neska) mutilari emondako hitzaz.
- (B) N -----→ A Errua bota.
(aita)
- (D) A -----→ N Komentuan sartu.
- (E) N -----→ M Askatzeko eskatu edo agindu.

Testu honetan bertan, nik neuk ez neuke beste sekuentzia jarraitik iminiko, hipotesian edo etenez ez baldin bada.

Hipotesian murgildurik honako hau pentsa daiteke:

- (F) M -----→ N Askatu.

Batez be gero, mitoan mediatzaile zein izango denaren begira jarriez gero eta testuaren historiari so eginez gero.

Etenari kasu egiten badeutsogu eta bitartean beste jazoera batzuk dagozala 5. ahapaldia baino lehen aintzakotzat hartu ahapaldi honek eskainiko leuskigun sekuentzia hauxe litzateke:

(G) A -----→ J Aholkua emon.
(jendea)

Horretaz gainera Michel eta Irigarayren bertsioko 6. ahap. hartuko bagenu, beste sekuentzia bat aterako geunke (etena bitarteko ere):

(H) A -----→ N Parkatu.

Baina badakigunez etendunek baliorik ez dabela, ezin izango gendukez jarri azkenok azterketa honetan, aitatutako hipotesi eta etenez ez baldin bada.

3. MITOA

Transgrezio bat behintzat nabaria dogu, aitak egin dauana bere alabaren kontra hain zuzen. Grafikoki adierazteko:

(transgr) -----→
aitak: alaba komentuan sartu. Endogamia.

Gizartetik naturara endogamiaren bidez egiten da aldaketa. Nahiz eta etxean gorde ez, komentuak antzeko funtzioa betetzen dau.

Orduan, naturatik gizarterako itzulbidean mediatzailea mutila izango da, oso agerian ikusten ez den arren. Bera da exogamiaren sinboloa, beste familia bateko izanda, aitarekiko kontrapisua, endogamiaren bestaldea. Halan da guztiz ere puntu hau historiatic ateratzen dogu ondo baina 4. ahapaldian ez da zehatz aitatzen; 3. ahapaldian ostera mutila edozertarako dagoela prest argi dago, beraz zilegi da pentsatzea erreskatearen protagonista bera dela. Ez dot uste neskek urte bat komentuan itxaroteko astirik dauanik. Eta grafikoki adierazteko:

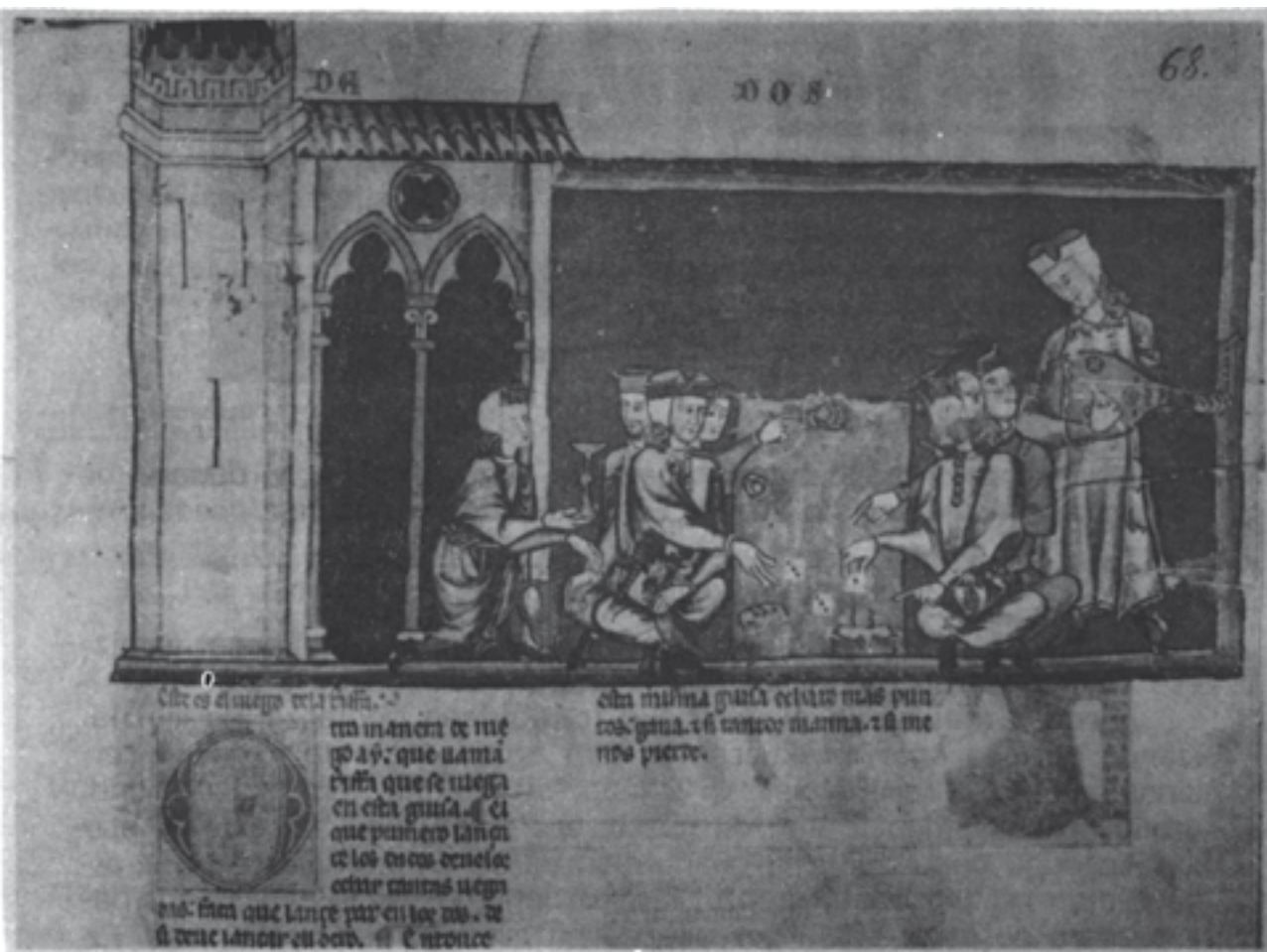
←----- (mediatz.)
mutilak: nes Kagana joan. Exogamia.

Dena dela, baleiteke urtea pasatzen iztea, bien bitartean maitaleek ixilean elkartuz. Hitz batez esateko, mitoa poema honetan inzestoa dela esan daiteke; aberreen artean debekatua ez dena giza abereetan aldiz bai.

4. HISTORIA

Onaindiak Jaurgaini hartu deutso baladaren historia bere «A propos de los refranes vascos de Sauguis» deitutako artikuluan, sarreran azaltzen dauanez. Bakar bakarrik aitatu, 6. ahapaldia, Etxenagusiak dakarrena —sarreran jarritakoa— D'Undurain jaunaren hitzak direla, 5. ahapaldiaren jarraipen gisa dagoelarik.

Baladak bere gizarteagazko daukan loturak nahiko argia dirudi. XVIII. gizaldiraren hasieran kokatuta egonez, maitasunaren eta aitaren boterearen arteko borroka erakusten jaku. Erliijoak aitaren alde egiten dau, komentua bere teorien —nahien— babesle delarik; 4. manamenduaren jagole izango da kasu honetan lekaiume komentua, orduko legeen arabera adin nagusia lortu arte behintzat, eta jakina, teorion aurka gazteen odolbero eta amodioa azalduko da, mitoa gaindituz eta irabazle atereaz.

Migeltxo, gauero ipuin ttipi bat ...

(Elizabeth E.-rentzat)

Hor dabil ene arrebatxo maitea amaren txarolezko oinetako beltzak jantzi nahian, alde batetik bestera. Topatu ditu ezkerraldeko armairuan eta, pozaren pozez, leihoruntz abiatu da, agian jendeak ikus dezan, nork daki. Handiegiak dira berarentzat, baina hala eta guztiz ere, ilusioak neurri egokian jarri ondoren, berehala jantzi ditu. «Begira, amatxok bezala», bueltatzen du bere aurpegi larrosa eta irribarre adierazgarri bat eskaintzen dit. Eguzkia ere barrezka hasi zaigu, berorren errainu gorriekin Elizabetxoren gorputz liraina inguratuz, besarkatuz. Oso urruti datza bere ohe urdinskan kexuka. Bakardade hotzean sentitzen du bere burua, hiltzorian aurkitzen da eta ez dio inork jaramonik egiten. Norbait behar du. Gizarajoa.

Negar malko bat begietatik erori zaio, sukalde guztia urrezko urez estaliz. Ur ttantto tristeak irrist egin du eguzkiaren masailetatik behera eta ez da bidean lehortu... harrigarria, baina nolabait logikoa. «Ala!! Itsasoa sukaldera etorri da. Nola hori Migel?» Ez dakizkit horrelako galderak erantzuten. Oraingoan ez dit berriro itaun berbera errepikatu; benetako esanahi ezkutua nolabait ulertu duela dirudi.

Urretan bainatzean ez da beste munduko gauza, oraintxe deskubritu dut, zipristinak hauts bihurtzen bait dira gelako argiarekin bat eginaz. Ez dut ezer ikusten hainbeste argirekin, alderantziz izan beharrean. Begiak kiskaltzen ari zaizkit eta eskuak, argizariaren antzera, urtzen. Itsasoa eta argizaria espazio mugagabeen elkartu egin dira, irudipenaren seme bat berorren sabelean sortuz. Ilunabarra kale kantoietan ezkututzen hasi da, farola hautsezatuengandik aldendu nahian, ondorioa. Gauaren lehen negarrak entzun ahal ditut denboraren bonbilapean.

Eguzkiak itxuraldaketa bat sufritu du, ez da beti ikus dezakegun bezalakoa, diferentea baina eguzki berbera. Edozein baserritako txorimaloa dirudi, lasto horiz betetakoa. Eta hortxe datozkit Elizabetxo eta eguzkia, biak eskutik hartuta, bidai arraroren batetik bueltan etorriko balira bezala. Heuren aurpegiaren espresioengatik zerbait eskatzeko asmoarekin datozela egingo nuke apostu —zer ote da. Baina... baina nola demontre eguzkia nire arrebatxoarekin... eguzkia nire etxeko sukaldetan... baina... «Ea Migeltxo, kontaguzu ipuintxo bat, atzokoa, bale?, oso polita zen eta, gainera, Ekidenek ez du oraindik entzun...» «Nor da Ekiden?» «Nire laguna da; hauxe da Ekiden, eguzki bero beroa.» Orduantxe ikasi nuen irudipenak, errealitatearen isladak eskaintzen zidana ez deuseztatzen, berarekin bizitzen. «Ez, ez, ez,... badakizu, lehengo afaldu egin behar duzu, beno zuk ere bai nahi baduzu —Ekidenek baiezkua eman zuen bere buru handiarekin—, eta afalostean, asko jan eta ondo portatu bazarete, hantxe, logelan, kontatuko dizuet ipuintxoren bat.» «Bale ba...!», onartu zuten biak.

Eguzki batek —agian asko izango bait dira hortik zehar dantza eta dantza dabilzianak— porru salda jaten ikusteak barregera ematen dit. «Migeltxo, Ekidenek ez du goilarea erabiltzen... hasarre egiozu!» Bere aho zabal zabalarekin azken ttantta zurruatu eta «Zer dugu orain?» galdetu zidan Ekiden ase-ezinak.

Hamarrak eta laurden ziren afaltzen bukatu genuenerako. Ez nuen inoiz ikusi Elizabetxo hainbeste jaten... badakizue, kanpotar bat datorrenean harro harro jartzen dira umeak eta beste hori baino gutxiago ez izatearren txist ere egin gabe dena berehala irensten dute. Bapo gelditu dira biak dudarik gabe.

Orain pijama jantzi eta oherako prest; baina arazo bat daukagu: Ekidenek ere berarentzat beste bat nahi du... eta nola demontre konpon ote genezake hori? «Amatxoren kamisoia utz iezaiozu, harekin egingo du nik uste.» Eta jantzi zuen, baita guztatu ere. Loraduna zen, oso alaia eta kolore argietakoa; nahiz eta udazkeneko erro-parik aproposena ez izan, primeran zuen Ekidenek. Horretarako, suposatzen duzuen bezala, Ekiden bere bolumena murriztu beharrean aurkitu zen, baina eguzkiak horrelako gauzak, eta gehiago seguru, egiteko kapaz dira.

«Elizabetxo,» «Elizabeth!!, honez gero handia naiz eta,... ezta?» «horixe baietz! Beno ba, zer uste duzu gertatzen dela ondoren?» «Ba... ez dakit... behar-bada... zuk esan!» «Konforme ba..., hasi nintzaien ipuintxo bat kontatzen, ohean sartu eta errezatu ondoren, noski; oso pozik ziruditen, aho zabalik biak, loak ezin hartu».

Biak lo dira, baina ez dute ipuinaren amaiera oraindik ezagutzen, bost axola, bihar goizean, gozaltzerakoan, kontatuko diet. Kafetxo bat prestatu dut niretzat, inoiz bukatu gabeko liburua eskuetan hartu, «Tximeleta urdina» deitua, eta zurrupada batekin zenbait lerro.

Bi ordu pasatu ziren eta zarata arraro batek gauaren isiltasuna erabat bortxatu zuen. Elizabetxoren logela aldetik zetorren, eta haruntz abiatu nintzen.

Korridoreko hormak hestutzen hasi ziren, ia ia bata besteari musu ematen, beheko moketa dardaraz egonezinka gora eta behera zebilen eta sapaia zatika apurtzen... ni bertatik pasatzea nahi ez balute bezala. Baina begiak gogorki hertsu nituen eta, emeki emeki, pauso laburra emanaz, kotoizko airean hegaz bainenbilen, arazorik gabe eta eroso, infernutar bide hura zeharkatu nuen. Sorginkeriren bat izango ote zen pentsatu ere egin nuen, baina geroago egiak jakin araziko zidan bezalaxe neure sinesgogortasunaren agerpen pat besterik ez zen izan, zeren hormak, baita beheko moketa eta sapaia euren lekuan bait zeuden, inoiz ez mugitu izanak: nire irudipenaren traizio bat dudarik gabe.

Lo jarraitzen zuten biek, bata bestearen ondoan tximeletaren hegalak irudi. Leihoaren bestalde zaratak, gorgarriak. Zilarrezko argiak nekusien, egunsentiaren ihintza Estigia lakuan Carontekin borrokan bailego, eta, automaten antzera, beso eta eskuak kontrolatu ezinik, ez bait nituen ia sentitu ere egiten, leioa zabal zabalik laga nuen: mementu benetan wagneriarra.

Haize bolada indartsu batek atzera bota ninduen eta... Ez dut gehiago oroi-tzen... kolpe handia hartuko nuen... ohearen ertzarekin seguraski... handik hogeit minutura, espazio bat mugatzearren, ez bait dakit zenbat denbora konorterik gabe egon nintzen, agian bizitza oso bat, apika!, Ekiden, Elizabetxo eta pertsonaia ezezagun batzuen artean, beraien erdi erdian, topa nuen neure burua. Erromatar judizio-aren bat zirudien edota barraskilo nabarren barne edo kanpo egitura: mugimendu eta ekintza guztiak pasibitate aktibo eta bizkortasun geldu batekin egiten ziren. Nik neure arrebatxoa hantxe nekusan denei eskua emanda, bata bestea etengabe bezarkatuz. Ez ninduen ezagutu, arrotza nintzen berarentzat... baina kiñu bat egin zidan beste haiek gelaren txoko erdilunera paper batzuek edo aztertzerantz joan ziren bezain laster. Une hartan ez nuen kiñu haren esanahia ulertu, orain ere hala hola uler dezaket.

Bueltatu ziren «epaileak», egitan senadore fantastikoak, sententzia eskuetan zutela... baina... zeren sententzia?, zeinendako eta zergatik? Erantzun gabeko itaunak. Hitzak laburrak izan ziren, zera nahi zuten, ni beraien errealitate eta egitasunaren testigu izatea, beraien izakeraren berri izan eta bizitza gonbaratu eta ezagutzea. Ondoren, edo ondorioz, jendeari zertxobait erakutsi beharko nion, idatzitako zerbait, zeina honako lerro aldrebestu hauek izan bait litezke, jendeak edo zeuok pertsonaia hauek geure ondoan, geurekin bizi direla jakin dezazuen, nahiz eta behar-bada

hau norbaiti harrigarria edo txorakeriren bat iruditu. Irudimenean ditugu, bertan dantza eta dantza, bizitzaren musika amaitu arte askok pentsatuko luketen bezala, baina ez, zeren musika hori betierekoa bait da.

Elizabetxok aurkeztu zizkidan, bere lagunak betidanik bailiran eta izanen dira seguru asko. Bata Haizeolo genuen, haize leun eta zakarra, bihurri eta geldiezia; Euriden bestea, zipristinka nonahi eta beti; azkenik, magistratu nagusiak, Izarre anai-arrebak, jantzi garestiekin denak, baita zilarrezko belarritakoekin ere, ... gauaren jaun eta jabe. Kanpokaldean serbitzariak zain zeuden, Lainotz, Tximist eta Trumoitx otsein fin eta leialak.

Ekidenez ez zuen ezer esan gau osoan, gormutua zirudien.

Elkar nahiko ondo ezagutu genuen denok, berriketa ugari, jardun eta jardun,... eta konturatu gabe, oraingoan bai, lotarako garaia heldu zitzaigun. Gau hartan ez nuen ametsik izan.

Goizean goiz, kaletarren zurrumurruek iratzartu ninduten.

«Ipuin honek benetako gertaera bat dirudi. Ez da beste ipuinak bezalako... Baina oso polita da Migeltxo, segi!» «Itzarri amesetan egitea bezalaxe da.» Txabusina jantzi eta iluntasunaren babesean sukaldaruntz jo nuen, baina ilunegi zen dena, denboraren nozioa galdu izan banu bezala sentitzen nintzen, goiza izan beharko luke, eta telebistako meteorologoaren hitzengatik eguzkitsua gainera. Jendearen berbaroa, mar-mar gelditu gabe, gero eta argi eta altuago entzun zitekeen leiho aldetik. Jende mordo bat zebilen kalean, aurrera eta atzera, albokoarekin berba egin eta aurrekoari kontatu atzekoak entzuten saiatzen diren bitartean. Agian zerbait gertatu da, batek daki, istripuren bat edota orain dugun sikutearekin ez litzateke sute bat harritzekoa izanen. Jendea dakusat txindurri ezezagun gisa, baina ezer gehiago. Behera joatea erabaki nuen, eta han zegoen ondoko Peio Mariri ea zer gertatzen zen galdetu nion. «Baina, baina,... ez haiz konturatzen ala!! Ez diagu eguzkirik!! Goizeko zortzirak eta gaua oraindik!! Zoratu egin behar nauk!!» «Jaungoikoak zigortu egin nahi gaitu!! Erruki Jauna!! Barkaiguzu!!», oihuka ziharduen agure zahar batek Peio Marirengandik gertuan. «Eklise bat izango da seguruen» «Baina hori telebistak lehenago abisatuko zukeen», Jarraitu zuten haruntzago. Zerbait pentsatu beharrean aurkitzen zen jende guztia, nahiz eta sarritan burugabekeriak omen. «Ez dut inoiz honelakorik ezagutu», norbaitek zioen.

«Mekaguen!!» hitza etorri zitzaidan buru eta ezpainetara. Han jarraituko zuten dudarik gabe denek Elizabetxoren logelan. Bertara joan nintzen, hantxe zeuden, Morfeoren erreinuan barna lo.

Idazmahaiaren alboko puffean jazarri nintzen lasai lasai, patxadan, bost axola amapola kaletarrak, beraiek esnatu arte. Lehengo begia Haizeolo geldiezinak zabaldu zuen, altxatu eta egunonak eman zizkidan. Suposatzen edo espero duzue «etxando kafe» iratzartu beharko nituen loti horiek, baina ze demontre, ni ez naiz inor horrelakorik egiteko,... edo beharbada bai, beraien adizkide izatera heldu bait naiz... Poliki poliki hasi dira izarak aldendu eta jaikitzen. Barregarria da benetan Eurideni bekkarrak kentzen ikustea.

Elizabetxo la da oraindik, bitartean besteek pozik ziduriten, nahiz eta lozorroan edo erdilo egon batzuk. Situazioa hark ezin zuen gehiago iraun, zerbait egin behar

nuen, genuen. Gauean egin zuten bezalaxe, auzitegian elkartu ziren eta euren lurraldeetara bueltatzea erabaki zuten. Gozaria eskaini nien baina ez zuten nahi. Elizabetxo lo zen oraindik. Denei eskua eman, logelako lehioa ireki eta agur bero bat eta zorion eta pakerik iraunkorrenak opa ondoren gu bioi, nahiz eta Elizabetxok lo jarraitu oraindik, serbitzariak dagoeneko prestatuta zuten txori piloak osaturiko gurdian sartu eta denak batera, kanturen baten doinuaz, zeruruntz jo zuten berehala.

Jendearen zurrumurrua bapatean mututu zen, baina harridura handiagotu, zeren egunaren argiaren faltan, orain biak bait zituzten, genituen, eguna eta gaua, eguraldiaren gurdian Ekiden eta Izarren anai -arrebak, gauaren ordezkariak, elkarrekin bait zihoazten. Jendeak ezin zuen ezer esan, arnasa ere justu justu eta kostaka hartu ahal zuen. Baina, beti bezala ala inoiz ez bezala, konpondu zen arazoa, anai arteko burrukak gibelean besarkada batekin amaitzen diren antzo. Izarre anai -arrebek, Haizeolo, Euriden, Lainotz, Tximist eta Trumoitzek Ekideni, eguzkiari utzi diote lekua zeruan, bere momentuzko erresuma bakarra; eta jarraitzen dute aurrera, itsaso barean leunki nabigatzen baizihozten, zinta nabar bat bidean utzirik. Ostarkuaren irudi haundiosoa eta apala. «Arkoirisa!!, ikusi ahal duk txo, arkoirisa zeruan!!», harridurak jositako aho batek adierazi nahi dio bere ondokoari, baina hark ez du ezer entzuten, ezin bait ditu soinu gabeko hitz horiek bere bortzatutako entzumenetik pasatu.

Tira egin nuen zintatik eta Elizabetxoren ohe gainean utzi nuen. Orain eguzkia da zeruan, egun eguzkitsua telebistako metereologoak zioen bezala. Oraingoan esnatu da Elizabetxo, jendea egunkariaren bila doa aurreko kioskora, eta ohi duen bezala, arrantzara Peio Mari, atzo arratsaldean zizare bila ibili bait zen. Agure zahar talde bat don Pedroren mezatara dijoa, besotik helduta denak eta konturen bat ahoz aho zabaltzen. Leioa itxi dut; dena normal.

Elizabetxoren aurpegi larrosa goizeko ihintza da esnatzean. «Zer da koloredun zinta hau?» galdetu zidan eta «Zuretzat gordeta nuen zerbait da» erantzun nion. «Eskerrik asko..., ametsetan horrelako zinta bat ikusi dut... baina hau politagoa da.» Hitzegiten geundela amatxo agertu zen logelan. «Ikusi al duzue inon nire udako kamisoiak?, badakizue, loreduna...» «Nik ez amatxo». «Eta zuk Migel?» «E!... ezta nik ere» erantzuten ausartu nintzen. Baina han jarraitzen zuen kamisoiak ohepean argitasunez beterik, eguzkiren bat bertan egon izan balitz bezala.

artxietimo baterako 15 ohar

GUSANO - IZAIN - ZIRAUN - ZIZARI - BIZIO

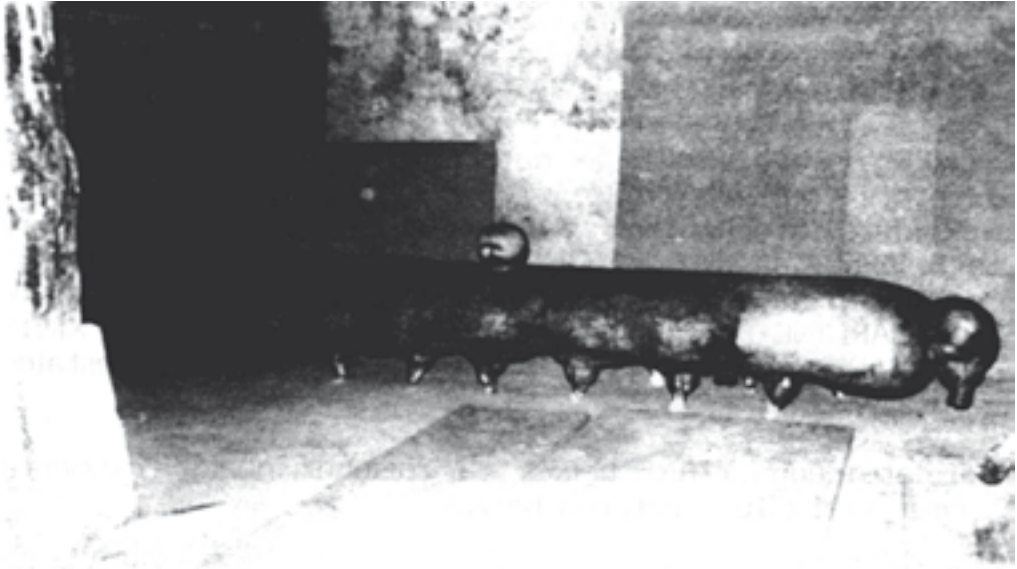
Amorotoko Etxebarritarroi

COROMINAS (1) GUSANO-ren jatorria asmatu nahirik, eta MITXELENA (2) ZIZAIN-ena, elkarren eremuetan saiatu ziren eta bide ezberdinetatik soltatzuz protoforma formaz berdintzura iritsi ere. Beste erromanista batzuek, ordea, G. DE DIEGO (3) buruan, euskal iturriaz uzkur, lat. COSSUS-ekin segitu zuten. Hitz bitan azalduko ditugu bi maisuon hipotesiak.

COROMINASek GUSANO-rako lat. COSSUS errefusatu eta jatorri prerromanoaren alde eritzi ondoren euskarara jotzen du. Gero MITXELENak birrartuko duen lat. *SUGE-SANGUEM-i gaitzesten dio, ineditoa delako eta zailtasun fonetikoak ere nabarmenak direlako. Bizkaierazko UZAN '(z)izain' (4) alderatzen dio GUSANO-ri, duda askorekin, nahiz eta azkenean lotura onartzen duela dirudien, USAPALA (NG:A-rak.) = GUSARAPO (gazt.) ekuazioaren argitasunak bultzaturik. Orduan euskararen barneko berreraiketa batzuk posibleak direla diosku, eta *SUGE-ZAIN proposatzen digu, azalpen semantikoa ere ematen saiatzen delarik:

«... que un gusanillo o sanguijuela pueda ser comparado con un filamento como son las venas de un reptil me parece una idea razonable»

MITXELENak, SCHUCHARDTek proposaturiko SANGUISUGA (lat. kl.) oinarritzat hartuta, COROMINASek gaitzetsi *SUGE-SANGUEM-etik irten zatekeen *ZUZAIN (<*SU(G)SÁÑ) forma postulatzeko du.

Beste etimo posible baterako ohar batzuk dakartzagu, hona tarteratzekoak:

1. Mendebaldean -Palentziatik Antzuolaraino (5) gutxienez- lehenengo boka-lea -U- da, eta -I- Ekialde osoan (P. MUGICAK UZAN, eta UXADAN, UXADEN Nafarroa Beherean kokatzen dizkigu (6)). COROMINASEk I-dun formeei, bere orokortasunarengatik, zaharrago eritzi ondoren, MITXELENAREkin batera SUGE- proposatu zuen.

Honez gero, *ZAU- postulatzerara behartuak gara, gero *ZAI- eman zukeena. Azkenengo aldaketa hau ez da, uste komunaren kontra, Erronkari eta Zuberoako hizkeretara mugatua, aldiz, garai historikoetan orokorrago izan bide zen; cf. JAUTSI (NG,L) / JAITSI (NB), JATSI (B,NG,G,Z); ZAUNK (B,G), JAUNSI (E) / ZAINGA (NG,G,L),... Gainera geografikoki orokorra den banaketa daukagu. Gero, azentuaren urruntasuna dela bide, *-AU-, *-AI- diptongoak laburtu ziren nonbait, -U- eta -I- emanaz.

2. Bigarren elementuan -ZA(L)N hedatuenarekin *-ZANO (-JANO, -SANO) azaltzen zaizkigu. Lehenengo oharrean ikusi bezala *-ZAIN *-ZAUN-etik etorri zatekeen, eta iduriz *-ZANO lexematik.

3. -ANO bukaera aurkezten dutenak gaztelaniazko formak izanik, -ZAIN-etik abiatuta ere adieraz daitezke. Beste mailegu asko bezala, artikulua erantsita zeukata hartzu ziren mailegatu —edota hala gelditu substratoan—, Mendebaldean bereziki; cf. BUSTINA (7), BUZTANA (8), URZAYA (9),... Gero, gaztelaniaren barruan, maskulinoaren marka atxekita, forma modernoa gence: GUSANA>GUSANO. Hala izan zitezkeen, baina ez dugu uste, O-dun forma hauek ez bait daude isolaturik, aurrerago ikusiko bezala. Hala ere euskararen barruan berean holako alternantziak badaude: GARDAMA / GARDAMU; ARMIARMA / ARMIARMO,... Kasu batzuetan bederen, -AO batetik datozela uste izateko frogarik badago ere.

4. *ZAU-ZANO>*ZAU-ZAUN baldineta bada, indoeuropearrear ziren antzeko, eta euskararen lexikogenesia ere ezagutzen ditugun antzeko, erreduplikazio baten aurrean gaudela esateko ez da ausardiarik behar; cf., adibide berberarekin jarraitzearen, ARMIARMA<*ARMAU-ARMAU.

5. Elkarketaren bi elementuak bat bera izanik ere, lehendabizikoa okupatzen duen posizioari esker (10), arinago eta indar biziagoz bilakatu da, lehen begi ukaldiaz ezagungaitzak diren arrastoak utzita. Sudurkariaren lenizioa gertatzerakoan ondoko bokaleak nasalizatu bide ziren, geroago nasalitate hau galdu zela. Hala ere gelditu zaigu zenbait aldakitan: TXINTXIMARE (L-ain); TXINTXIMARI (NG-les); SINTXIMARI (Lk); XINTXIMARI (L-ain); XINTXAIN (L:P.Mug); TXINTXAREN 'zizari' (NG,G:Arak.);... Nasalitate honek bestaldetik txistukariaren afrikazioari eragin dio antza.

6. Postulatu dugun *ZANO hau ez da, zorionez, guztiz dokumentatu gabea. Hona hemen utzi dituen aztarna batzuk:

LUZANO (G-bid) 'lur azpiko mamarro'
 TXAMO (ms-Lond) 'beldar'
 TXAMO (G-zar-zum) 'laborerako kaltegarri diren zenbait intsektu'
 SAMO (G-iz) 'umeak beldurtzeko iratxo'
 MAMU (B-i -L,NB-ald) 'edozein intsektu handi'
 MAMURRU (NG-B) 'intsektu'
 MAMURLO (Lk) 'labezomorro'
 MAMUTZ,(NB-ald) 'intsektu handi'
 MAMUTX (NB-aih-ald-baig) 'intsektu txiki'
 TXAMORRO (G-iz) 'intsektu laborearen kaltegarri'
 TXAMORRO (G:arak.) 'lur azpiko intsektu»
 SAMORRO (G-gab) 'intsektu kaltegarri'

Beharbada TXANO (B,G,L) eta ZANO (GN-b) 'txoto mota bat, puntaduna' lexe-mak zerikusiren bat dauka. Gazt. ABADEJO; kat. CAPELLÁ (11); eusko ABADOTE,... mamarro izenak ditugu, abadeen sotanarekin daukaten antzarengatik noski.

Euskaraz irudiko fenomeno bat gerta zitekeen, alderantzizko zentzura; fraideen txano beltzari mamarro izena jarri ote zitzaiokeen?

7. Semantikaren aldetik, susma daiteke lehenik anelidoak izendatzen zituela, COROMINASEk seinlatu bezala ZAIN formadunak; beranduago orokortu zen,intsektuak eta beldurra eragiten duten edozein mamarro izendatzera pasatuz, eta azkenik, sema hori nagusituta, beldurra eragiten duen edozein gauza bihurtu zen.

8. *ZANO gabe, *ZANHO genukeen, *ZANBO edo antzekorik bitartekoz, sudurkariaren ezpainkaritzea eta txistukariaren, afrikaturik zegoeneko, asimilaketa ger-tatu zirelarik:

ZANHO > (ZANBO) > ZAMO > TXAMO > MAMO

9. Elkarketaren ondorioz batera agertzen diren bi txistukarietarik bat, disimilazio fenomeno ezberdinez desagertu egiten da gehienetan:

- Hasierako sibilantearen ezabaketa: IZAIN, UZAN, UJANO,...
- Hasierako sibilantearen bilakaera: GUSANO, BUSANO, KUSANO (12),...
- Bigarren sibilantearen bilakaera: ZIRAIN, ZIRAUN, IKAIN (<*ZIKAIN),...

10. ZIRAIN (GN-elk,gares) 'zizain' (13), ZIREIN, ZIRIEIN (GN-erro) 'id.'... bezalako formen existentziak idarokitzen duenez, ZIRAUN (Bk,G-goi), ZIRAU (B-zig,G,GN,L) 'anguis fragilis' etimo berberatik zetorkeen, -AIN -AUN-etik datorrela goian seinlatu bait dugu.

11. P. Mugicak sasi-lexikografoak iturririk gabe aipatzen duen ZIZANI (NG) eta ZIZARI —baita hurrengo oharrean ikustekoak ere— kontuan harturik, *ZANHOI berre-raikiko genuke, -l elementu sufijal bat datekeelarik, hain sarri baina hain ezezagun zai-gun atzizkia; ZALHUI hitz parekoak ere ZALHU eta ZALHI aldaerak dauzka, eta -DOI atzizkiak -DI ematen du, latinezkoaren jarraitzailea den erromantzezko -DO elemen-tuaren ondoan, cf. eusk. PINADUI, ARBOLADUI,...; gazt. PINEDO, ARBOLADO,...

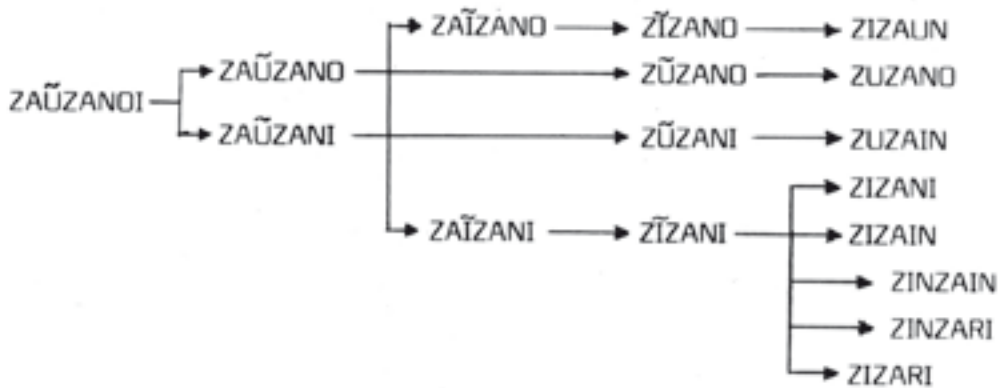
12. ZIZINI (B-igorre) 'susmo' eta ZIZINI (B-bas-ond) 'asmo' forma asimilatua genituzke, eta zentzua HARRAK geroaren jakitun —eta jabe— direlako ustetik dator-kie. Arratian, esate baterako, Azkuek (14) jaso zuenez, belarriko mina harrek eragin-dakoa zela uste zuten. Era berean, SIRATS 'asmo, susmo,...' SITS eta SATS 'pipi, gar-damu' lexemekin loturik dago, agi denean; cf. HAR lexemaren espektro semikoa.

13. ZIZIRU (B-derio) 'patari, piztia' -ZIZARI (NG-lar)- forma asimilatua, aintzi-neko amaierako -U gordetzen duena eta hurrengo oharrean komentatuko dugun N>R aldaketa jasotzen duena da. Deriotik ez urrun, Begoñako baserri baten izena da ZIZIRU, mapa ofizialetan (15) ZAZELU izenaz errekistatua, bertakoa den M. LEGINA «trikitritxalariak» errelatatu zigunez, CICERON beraren bisitaldi bati sor zaiolako us-teak korritzen du ingurukoaren artean.

14. ZIZARI, ZIZIRU, 5. oharren ikusi TXINTXAREN,... lexemek dardarkari bat era-kusten dute sudurkariaren lekuan. Aldaketa hau ezaguna zaigu hitzelkarketetan, cf. 12.oharreko SIRATS<ZAIN-HATS; txistukariaren asimilaketa, monoptongazioa, H-ren ezabaketa eta N> R aldaketa ematen direlarik.

15. BIZIO (Bk) 'esteetako zizari'-k, aurrekoak bezala, asimilaketa izan balu, *BIZANO postulatu beharko genuke, zein *BAUZANO forma disimilatutik etor bait zi-tekeen, BUSANO-ren disimilazioa ere etimologikoa —garaikide— izanda.

Honenbestez, eskematxo batetan esandakoa laburbilduz, amaitutzat ematen ditugu postulatoriko artxietimoaren abiapunturako oharrak:

Oharrak:

- (1) CORDMINAS, J. 1980: DCECH. III; 288-291. orr.
- (2) MICHELENA, L. 1955: BAP, XI; 293-294. orr.
1964: BAP, XX; 486. orr.
1976: FHV; 75. eta 291. orr.
- (3) GARCIA DE DIEGO, V. 1985: Diccionario Etimológico Español e Hispánico; 217. eta 604. orr.; bertatik hartu ditugu gztelaniazko formak.
- (4) AZKUE, R.M. 1969: Diccionario Vasco-Español-Francés: Honetatik hartuak dira aipatu euskarazko formak.
- (5) IZAGUIRRE, FR.C. 1968: ASJU. II; 70. orr.
- (6) MUGICA, P. 1965: Diccionario Castellano-Vasco.
- (7) ARRIAGA, E. 1960: Lexicón Bilbaíno; 49. orr.
- (8) IRIBARREN, J.M. 1984: Vocabulario Navarro; 101. orr.
- (9) L.Z. DE GUEREÑU, G. 1958: Voces Alavesas, EUSKERA; 333. orr.
- (10) MICHELENA, L. 1976: FHV; 410-411. orr.
- (11) COROMINAS, J. 1980: DCECH, I; 4. orr.
- (12) ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA 1984: EAEL; 96. zk.
- (13) ONDARRA, F. 1982: FLV, 39; 146. orr.
- (14) AZKUE, R.M. 1971: Euskaleñaren Yakintza, IV; 231. orr.
- (15) BIZKAIKO FORU ALDUNDIA 1977: Cartografía Provincial, 1:5.000; 61-32
BILBOKO UDALETXEA 1983: Bilbao, 1: 11.000.

BERTSOTAN

MIKEL BIZIDUN BATEK
HAINBAT ERAILDUTAKO MIKELI

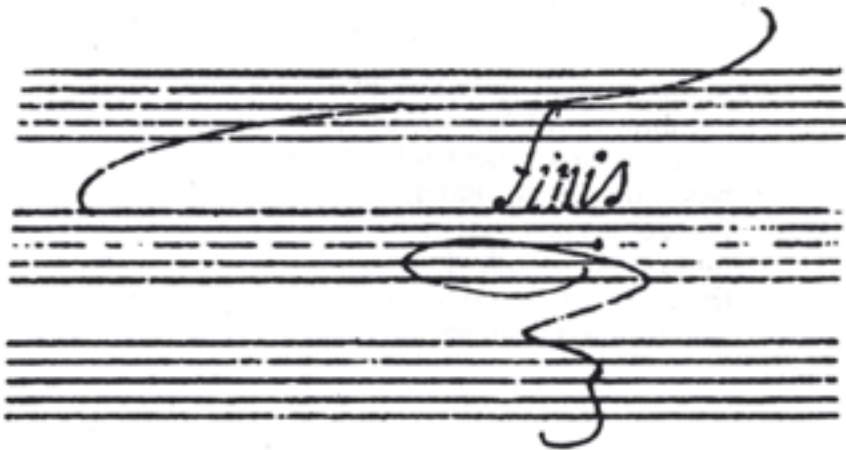
Begiak erne, bizarra mardul,
geratu kopeta zimel;
eskuak tente, urak hartuta
gogor aurre eta gibel;
bainera bete, errekan zehar
halabehartuta igel,
berriro ere, gure herriak
galdu du beste bat, Mikel.

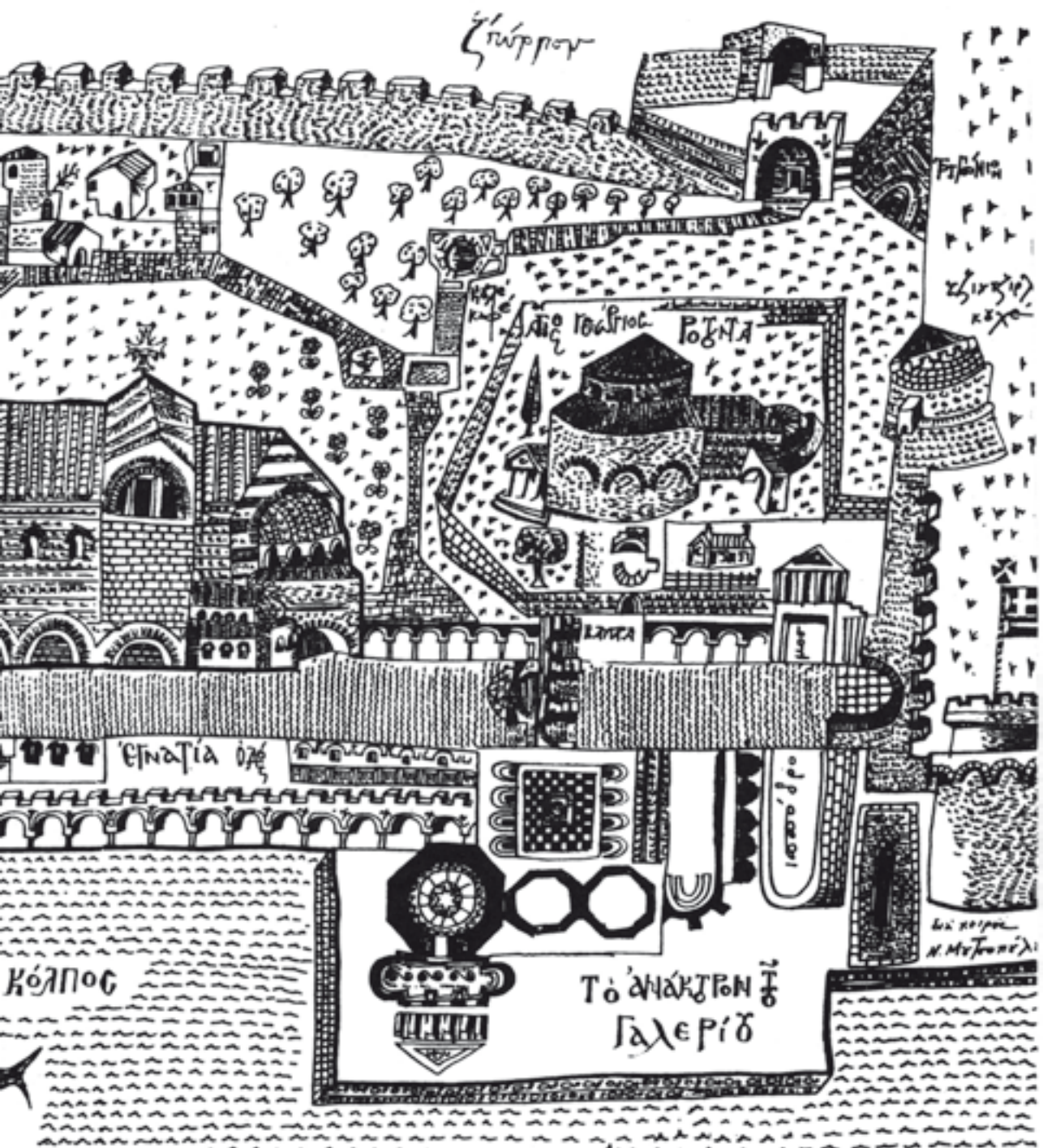
Gure egoera, itun ta triste,
hainbat albiste da baltza;
herriko zara, urrean zabiltz
orro garraxiz, Zabalza.
Negarkideok, biderik ez jo,
urraturiko gora altza,
orekaren zain beti egonez
Aralarreko balantza.

Arnasa barik geratu arte
hainbat dabil hor gudari,
herri -minaren sustraiengana
hurbildu jator ugari;
itxaropenez eutsi beharko
negu osteko udari,
hegoak heda!, ahoa zabal!
mendiotako zaindari.

MIKEL URI

a g u r

A CENTER of ORTHODOXY

entertainment

DEUTSKO UNIBERSTATOKO EUSKAL KULTURA MINTEGIA

BAKARRIK UTZI
ZUTEN GAUA

EYBEKO ARTLEV

KOMIKIY: HVTGVEHV8888K

HINULT
IHATERIETAN
NEURRIKO
ETNOEN
Bila

POEMAZ

GRIM SOLSEAN
ANDREJ BERTIF OZET
RUMNEAN
SIGURTE NECO
HORI, BAHILN
PRINTFEZA EDER
EUROPA,

ANIMOTOT
VEIOJANUDGAT
ARTUDOKA

idajkretan
gta
kolan patifin
Bewand Etebe
Urteberan ga
Puisi, Hitorik
antoko tran
Zemait aldarri

hamtastiko erpepeltan.

gta

Hamtastiko erpepeltan.

ZKUZSUKE ENKADVJ:

MIKROKADARAKZAM
MATEKSIH

SEMIOLOGIKOA
ASTERKETA
BALDAREN
SILV?
MATEID, NUN

BAT...
IBUIN TTIDI
GUFED
MIGELTXO,

ISEIN-BILAO

ORRANO-HUMAN-JISARI.

12 9HAR

WIXI/ETIIMO BALEBOKO

POEMAZ

Bertotan

...

entem-
carban.